

Universiteit Gent
Academiejaar 2006-2007

ECOLOGISCH BEWUSTZIJN IN CHINA VANUIT EEN TAOÏSTISCH PERSPECTIEF

Promotor: Prof. dr. Ann Heirman

verhandeling voorgelegd
aan de Faculteit der Letteren
en Wijsbegeerte, groep
Oosterse talen en culturen,
voor het verkrijgen van de
graad van licentiaat door
Saskia Douchy

<u>Inhoudstafel</u>	1
Woord vooraf	4
Inleiding	5
<u>Hoofdstuk 1: Het taoïsme</u>	9
1.1. Taoïsme als filosofie, religie en levenswijze	10
1.1.1. Filosofisch taoïsme	10
1.1.2. Religieus taoïsme	11
1.1.3. Taoïsme als levenswijze	12
1.1.4. Besluit	13
1.2. Historische schets	13
1.2.1. Inleiding	13
1.2.2. Proto- taoïsme	14
1.2.2.1. <i>Laozi</i> 老子	14
1.2.2.2. <i>Zhuangzi</i> 庄子	15
1.2.2.3. <i>Lüshi Chunqiu</i> 呂氏春秋	16
1.2.3. Klassiek taoïsme	16
1.2.4. Modern taoïsme	17
1.2.5. Hedendaags taoïsme	18
<u>Hoofdstuk 2: Ecologische concepten in het taoïsme</u>	20
2.1. Milieu-ethiek	20
2.2. Ecologische concepten in het taoïsme	20
2.2.1. Inleiding	21
2.2.2. Ecologische aspecten in filosofische teksten van het taoïsme	22
2.2.2.1. De harmonie tussen de mens en de natuur	22
2.2.2.2. Niet ingrijpen in de natuurlijke gang van zaken	23
2.2.2.3. Het ecologisch evenwicht	24
2.2.3. Ecologische aspecten in taoïstische voorschriften	25
2.2.3.1. Het ontstaan	25
2.2.3.2. Vier soorten regels	25
2.2.3.3. Enkele ecologische voorschriften	26

2.2.3.4. De waarde van deze ecologische voorschriften	28
2.2.4. Taoïsme als levenswijze: ecologische houding	29
2.2.4.1. <i>Feng shui</i> 风水	29
2.2.5. Taoïstische tempels en milieubescherming	30
2.2.6. Kritiek	30
<u>Hoofdstuk 3: Ecologisch bewustzijn in China</u>	33
3.1. Een schets van de milieuproblematiek in China	33
3.2. De noodzaak van een milieubewuste houding	34
3.3. Het gebrek aan ecologisch bewustzijn onder de bevolking	35
3.3.1. Inleiding	35
3.3.2. Het begrip ‘ecologisch bewustzijn’	35
3.3.3. Het milieubeleid in China	36
3.3.3.1. Chinese wetgeving: algemeen	36
3.3.3.2. Milieubeleid en milieuwetgeving vanaf 1949	37
3.3.3.3. Problemen bij de implementatie van de milieuwetgeving	39
3.3.4. De bevolkingstoename	39
3.3.5. De kloof tussen het platteland en de stad	40
3.3.6. Milieu en economie: twee onverenigbare zaken?	40
3.3.7. ‘Realizing consciousness’ en ‘participation sense’	41
3.4. Een positieve tendens	42
3.4.1. Jongere generatie gaat bewuster om met het milieu	42
3.4.2. De rol van de media	42
3.4.3. Laatste vorderingen op het vlak van milieubeleid	43
3.4.4. Milieu-ngo’s in China	44
3.4.5. Milieu-educatie	44
3.4.6. De rol van het taoïsme	45
3.4.6.1. De taoïstische ecologische tempel in Shaanxi 陕西	45
3.4.7. Conclusie	48
Besluit	50

Bijlage 1: 52

Kong Linghong 孔令宏 (2004), *Daojia daojiao shengtai lunli sixiang yu dangdai shengtai zhexue chuyi* 道家道教生态伦理思想与当代生态哲学刍议 (Milieu-ethiek in het taoïsme en moderne ecologische filosofie). Hangzhou: Yuxi shiyuan xuebao.

Bijlage 2: 80

Yin Zhihua 尹志华 (1996), *Daojiao jielü zhong de huanjing baohu sixiang* 道教戒律中的环境保护思想 (Ideeën over milieubescherming in taoïstische voorschriften). In *Zhongguo Daojiao* 1996, Vol.2., p.33-34. Beijing: Zhongguo Daojiao Xiehui.

Bijlage 3: 88

He Xiaoxin 何晓昕 (2006), *Huanjing baohu de yinian he xiangmu* 环境保护的意念和项目 (Ideeën en projecten gewijd aan milieubescherming). Geraadpleegd op 20 maart 2007 via <http://www.arcworld.org/news.asp?pageID=138>

Bibliografie 109

Woord vooraf

Ik breng graag een woord van dank uit aan de mensen die me de voorbije vier jaar op één of andere manier hebben gesteund. Zonder hun advies was de afwerking van deze verhandeling niet mogelijk geweest.

Allereerst wil ik mijn promotor professor Ann Heirman bedanken voor het begeleiden van mijn eindverhandeling. Daarenboven wil ik ook Leslie De Vries bedanken voor de hulp bij het vertalen. Dankzij hun opmerkingen en raadgevingen, kon ik deze scriptie tot een goed einde brengen.

Tenslotte wil ik mijn familie bedanken voor de kracht die ze me gaven om deze opleiding te starten, te doorlopen en af te werken. Ik wil daarenboven graag mijn vrienden bedanken die van deze vier jaar studeren in Gent een fascinerende belevenis hebben gemaakt vol mooie ervaringen. In het bijzonder wil ik nog Li bedanken voor de hulp bij het vertalen en mijn papa, Magali, Leen en Stefanie voor het nalezen van deze verhandeling.

Inleiding

Mijn verhandeling handelt over het ecologisch bewustzijn in de Chinese samenleving en vertrekt vanuit een hedendaagse taoïstische invalshoek. Ik ga na hoe een actuele interpretatie van ecologische taoïstische concepten een invloed kan uitoefenen op de Chinese samenleving.

Men stelde vast dat het taoïsme als een levensfilosofie gezien kan worden die ethische concepten aangaande milieubescherming bevat. Aangezien de kennis omtrent de milieuproblematiek en het ecologisch bewustzijn onder de Chinese bevolking in het algemeen relatief beperkt is, zal ik bestuderen hoe die concepten van milieu-ethiek¹ een bijdrage kunnen leveren tot het ecologisch bewustzijn in de Chinese samenleving. Eerst geef ik een toelichting over het taoïsme om vervolgens de ecologische concepten te kunnen distilleren uit het taoïsme. Daarna ga ik verder in op het ecologisch bewustzijn in China en bespreek ik een aantal factoren die een milieubewuste houding kunnen bevorderen.

In de eerste licentie ontstond het idee om het taoïsme als onderwerp te kiezen voor mijn eindverhandeling omdat het taoïsme me fascineerde en intrigeerde. Een aantal vakken in de opleiding Oosterse Talen en Culturen hadden me doen kennismaken met het taoïsme. Een boek over taoïsme en ecologie bracht me tenslotte bij mijn definitieve keuze van het onderwerp. De combinatie van deze twee onderwerpen – taoïsme en ecologisch bewustzijn – leek me interessant omdat op die manier het filosofische aspect verbonden wordt met de realiteit.

De zoektocht naar Chinese bronnen was niet altijd even evident. De Chinese artikels die ik vertaald heb handelen steeds over één bepaald aspect, die ik in deze verhandeling uitgewerkt heb. Zo heb ik voor het onderdeel dat handelt over de ecologische aspecten in de filosofische teksten van het taoïsme in grote mate – naast een aantal Westerse bronnen – gesteund op het artikel van Kong Linghong 孔令宏 (2004), getiteld *Milieu-ethiek in het taoïsme en moderne ecologische filosofie*.² Voor het onderdeel over ecologische aspecten in taoïstische voorschriften heb ik me gebaseerd op *Ideeën en concepten over milieubescherming in taoïstische voorschriften* van Yin Zhihua 尹志华 (1996).³ Zowel de oorspronkelijke Chinese tekst als de vertalingen van deze artikels zijn terug te vinden in bijlage een en twee.

¹ De term milieu-ethiek wordt in 2.1. 'Milieu-ethiek', p.20 verklaard.

² Zowel de Chinese tekst als de Nederlandse vertaling vindt men terug in bijlage 1.

³ Zowel de Chinese tekst als de Nederlandse vertaling vindt men terug in bijlage 2.

Voor het onderdeel over taoïstische tempels en milieubescherming heb ik me hoofdzakelijk op Fan Guangchun 樊光春(2003) en He Xiaoxin 何晓昕(2006a) gebaseerd. Bovendien kon ik aan de hand van het artikel van He Xiaoxin (2006a) *Ideeën en projecten gewijd aan milieubescherming* een beter zicht krijgen op de doelstellingen bij de oprichting van een taoïstisch ecologische tempel in Shaanxi. In de derde bijlage kan men de oorspronkelijke tekst en de vertaling terugvinden. Daarenboven heb ik ook een aantal uittreksels vertaald uit de artikels van Fan Guangchun 樊光春 (2003) en He Xiaoxin (2006b).

Het eerste hoofdstuk handelt over het taoïsme. Hierin behandel ik het ontstaan alsook de ontwikkelingen in het taoïsme. De artikels die handelen over milieu-ethiek verwijzen vaak naar oude taoïstische teksten zoals de *Zhuangzi* 庄子 en de *Laozi* 老子.⁴ Daarom vertrek ik vanuit een historische omkadering van het taoïsme. Dit overzicht dient om een kader te scheppen waarin men het vervolg van mijn scriptie moet plaatsen. De afbakening van wat juist als ‘taoïsme’ beschouwd wordt is steeds een hevig discussiepunt geweest. Bovendien is er ook een onderscheid tussen ‘religieus’ en ‘filosofisch’ taoïsme. Het taoïsme wordt vaak geassocieerd met de traditionele Chinese cultuur en is in dat opzicht misschien naast een religie ook een levenswijze.

In het tweede hoofdstuk behandel ik de ecologische concepten van het taoïsme. Aan de hand van een interpretatie van oude taoïstische denkbeelden trachten vele hedendaagse wetenschappers de bijdrage die het taoïsme tot milieubescherming kan leveren uiteen te zetten. Zo stellen Tucker en Grim (2001: xiv):

Religions, thus, need to be reexamined in light of the current environmental crisis. This is because religions help to shape our attitudes toward nature in both conscious and unconscious ways. Religions provide basic interpretive stories of who we are, what nature is, where we have come from, and where we are going. This comprises a worldview of a society. Religions also suggest how we should treat other humans and how we should relate to nature.

Ten eerste bespreek ik de ecologische ideeën die men in het filosofisch taoïsme terugvindt. Daarna ga ik in op enkele voorschriften uit het religieus taoïsme. Deze regels hebben een ecologische waarde omdat ze het gedrag van de mens in de natuur bepalen.

⁴ Laozi is de auteur van de *Daodejing* 道德经. Als men het heeft over de *Laozi* als werk, verwijst men naar dit boek. Het werk van Zhuangzi wordt eveneens de *Zhuangzi* genoemd. Nochtans zijn alleen de teksten uit het eerste deel van de *Zhuangzi* -de ‘Innerlijke geschriften’- door Zhuangzi zelf geschreven. Voor de filosofie van Laozi en Zhuangzi: zie hoofdstuk 1, p.9.

Vervolgens bekijk ik hoe de interpretatie van taoïstische concepten in de realiteit zijn uitwerking heeft. Naast taoïstische ecologische concepten spelen ook taoïstische tempels een rol. Zo stelt Fan Guangchun 樊光春 (2003) dat het belangrijk is om op te merken dat “de monniken die werkzaam zijn in de taoïstische tempels een voorbeeldfunctie kunnen vervullen bij het verhogen van het ecologisch bewustzijn bij de bevolking.” (eigen vertaling S.D.)

Door de actuele problematiek van de milieuvervuiling staan ecologische ideeën steeds meer in de belangstelling. Taoïsme wordt gezien als een levensopvatting die zijn focus al eeuwenlang onder andere op milieubescherming richt. Vanuit dit opzicht stelt men dat het waardevol is om ideeën uit het taoïsme aan te wenden om zo bewuster met het milieu te leren omgaan. Hieruit is een discussie tot stand gekomen over welke overeenkomsten er zijn tussen het taoïsme en ecologie.

De belangrijkste artikels over ecologische aspecten uit het taoïsme kan men terugvinden in Girardot (2001), *Daoism and Ecology: ways within a cosmic landscape* en in het tijdschrift *Environmental Ethics* dat sinds 1979 artikels publiceert. Callicott en Ames (1989), *Nature in Asian Traditions of Thought* geeft een algemeen overzicht van ecologische filosofieën in Azië waarbij een overzicht wordt gegeven van het Chinese, Japanse en Indische wereldbeeld.

In het derde hoofdstuk behandel ik het begrip ‘ecologisch bewustzijn’ in China. Harris (2006) en Xi Jin (2005) merkten reeds op dat het ecologisch bewustzijn onder de bevolking zeer beperkt is. De verstedelijking en de economische groei hebben problemen rond het gebrek aan zuiver drinkwater, bodemverontreiniging en luchtvervuiling echter op de voorgrond geplaatst, waardoor een toenemende ecologisch bewuste houding essentieel en noodzakelijk is. Wanneer men het milieubewustzijn bij de Chinese bevolking analyseert moet men uiteraard rekening houden met de verschillen tussen de inwoners van het platteland – waar de kennis omtrent milieuproblemen soms zo goed als nihil is – en de bevolking van de stad die vaak dagelijks geconfronteerd wordt met problemen als luchtvervuiling. Vervolgens moet men ook rekening houden met de verschillen tussen jongeren en ouderen enerzijds, en tussen hooggeschoolden en laaggeschoolden anderzijds (Harris, 2006). Tevens is het belangrijk om na te gaan of men vanuit de overheid of vanuit andere instanties reeds werk verricht heeft om de bevolking uitleg te verschaffen over de milieuproblematiek. Vooraleer het gedrag van de bevolking kan veranderen, is er voldoende kennis van de problematiek nodig. Alleen op deze manier kan men trachten om het milieubewustzijn bij de bevolking te bevorderen. Indien men mogelijke oplossingen naar voren wil schuiven is het in de allereerste

plaats nodig om de omvang van de actuele problematiek in kaart te brengen. Daarom schets ik eerst een beeld van de milieuproblemen waar China vandaag de dag mee te kampen heeft. Vervolgens wijs ik op een aantal knelpunten die verband houden met het feit dat het ecologisch bewustzijn onder de bevolking in China beperkt is. Een aantal auteurs zoals Dellios (2001) duiden onder meer op de tekortkoming van de regering. In eerste instantie moet men de wetten en normen omtrent milieubescherming nauwkeurig vastleggen. Men moet er bovendien op toezien dat deze wetten ook effectief worden nageleefd (Dellios, 2001).

Ondanks deze knelpunten kan men vaststellen dat er de laatste decennia een positieve tendens is. Zo gaan jongeren in China bijvoorbeeld bewuster om met het milieu. De studie van Yang Shu-wen en Liu Jing-ling (2004) vormt hierbij een goede basis, die vertrekt vanuit de analyse van het ecologisch bewustzijn bij universiteitsstudenten. De indeling die zij maken tussen 'realizing consciousness' en 'participation sense' is noodzakelijk indien men zich een juist beeld wil vormen van een ecologisch bewuste houding. Hoewel deze begrippen in verband staan met elkaar, leidt een zekere graad van bewustzijn nog niet noodzakelijk tot de aanzet om daadwerkelijk te participeren. Dit is nochtans essentieel wanneer men de milieuproblemen wil aanpakken (Yang Shu-wen en Liu Jing-ling, 2004). De Westerse kennis inzake milieubescherming heeft ook in China een invloed uitgeoefend waardoor de laatste decennia tal van niet-gouvernementele organisaties (ngo's) werden opgericht. Bovendien is er ook een rol weggelegd voor het taoïsme. Het taoïsme is namelijk een waardevolle traditie die een ecologische visie kan cultiveren. Concepten uit het taoïsme kunnen een aanzet geven tot een milieubewuste aanpak. Om dit hoofdstuk af te sluiten stel ik een project voor waarbij men een verband legt tussen taoïsme en milieubescherming. Dit project toont aan dat men op zoek gaat naar middelen om de Chinese bevolking ecologisch bewust te maken, maar men bevindt zich nog in de prille beginfase. Men zou het kunnen aanzien als een implementatie van de filosofische aspecten van het taoïsme.

Hoofdstuk 1 : Het taoïsme

Daoism has a history of almost 2000 years. It is rooted in the deep soil of Chinese culture, and is the only orthodox indigenous religion of China. It is intimately connected to the national thought, culture, and destiny of China; together with Confucianism and Buddhism, it is one of the three pillars of Chinese civilization. Following a long process of assimilation, Daoism has exerted a deep and unshakeable influence on the Chinese-speaking world, reaching the point where 'the common people use it daily without knowing it'. The eternal and changeless 'Dao' is the spirit of the Chinese nation; 'Dao' flows in your blood and in mine.

Taoist Culture and Information Centre (2007a)

Het taoïsme is in menig opzicht verbonden met de Chinese cultuur. Het is echter niet eenvoudig om het taoïsme te definiëren. Daar zijn verschillende redenen voor. Ten eerste maakt men een onderscheid tussen 'filosofisch' en 'religieus' taoïsme en ten tweede is er zowel binnen het filosofisch als het religieus taoïsme een grote variëteit. Vooraleer hier dieper op in te gaan, zal ik even de herkomst van de term 'taoïsme' toelichten.

De term 'taoïsme' ontstond in de Han.⁵ Met deze term verwees men naar de filosofische werken van onder meer Laozi en Zhuangzi. Zij bouwden verder op de idee van 'de natuurlijke gang van zaken' van de yin yang- school⁶ en namen tevens hedonistische ideeën in hun filosofie op. Bovendien wordt gesteld dat taoïsten waardevolle elementen van het confucianisme en het mohisme⁷ overgenomen hebben (Heirman, 2001). Later vermengde het taoïsme zich met het boeddhisme en sommige lokale vormen van volksgeloof.

De oorsprong van de term 'taoïsme' impliceert bijgevolg dat er een grote verscheidenheid binnen het taoïsme is. Dit wordt des te meer duidelijk wanneer we de omvang en de verscheidenheid van de taoïstische canon⁸ onder de loep nemen. Het is haast onmogelijk om de complexiteit en de verscheidenheid van het taoïsme in één enkele definitie weer te geven. Aangezien een definitie nooit kan volstaan, is het belangrijk om na te gaan hoe het taoïsme in

⁵ De Han 汉 duurde van 206 v.c. tot 220 n.C. De Han valt uiteen in drie periodes: de Vroegere Han 前汉 of Westelijke Han 西汉 van 206 v.C. tot 8 n.C., de Xin 新 van 9 tot 23 n.C. en de Latere Han 后汉 of Oostelijke Han 东汉 van 23 tot 220 n.C. (Heirman, 2001).

⁶ De grondlegger van de yin yang- school is Zou Yan 邹衍 (Zie 1.1.1. filosofisch taoïsme). De krachten van yin 阴 en yang 阳 geven samen vorm aan alles. Ze vormen de schepping, de kosmos. Ze zijn onbegrensd en universeel en kunnen niet los van elkaar gezien worden (Schipper, 2007).

⁷ De term 'mohisme' verwijst naar de filosofie van Mozi 墨子. Mozi leefde van 479 tot 381 voor onze jaartelling en in zijn filosofie laat hij alles afhangen van praktische bruikbaarheid.

⁸ De taoïstische canon of *Daozang* 道藏 bevat 5000 individuele teksten die in de Ming 明 (1368-1644) verzameld werden door taoïstische monniken om de filosofie van het taoïsme bijeen te brengen.

de samenleving tot uiting komt – als filosofie, religie en levenswijze. Daarom zal ik in dit hoofdstuk een beeld schetsen van hoe het taoïsme een stempel heeft gedrukt op de Chinese maatschappij.

1.1. Taoïsme als filosofie, religie en levenswijze

Men maakt binnen het taoïsme een onderscheid tussen ‘filosofisch’ en ‘religieus’ taoïsme. Met *daoia* 道家 of ‘filosofisch’ taoïsme refereert men naar de filosofen die leefden ten tijde van de Strijdende Staten.⁹ Het is in deze periode van politieke onrust dat de traditionele Chinese filosofische stromingen – zoals het mohisme, het confucianisme en het taoïsme – zich ontwikkelden. Met de Chinese term *daojiao* 道教 of ‘religieus’ taoïsme verwijst men naar de religieuze organisaties die vanaf de periode van de Oostelijke Han¹⁰ opgericht werden. Deze periode van de Oostelijke Han tot aan het einde van de Tang¹¹ noemt Miller (2003) het ‘klassiek’ taoïsme. Het is in deze periode dat taoïstische rituelen voor het eerst vorm kregen en vanaf dit ogenblik is er dus sprake van een zogenaamde taoïstische ‘religie’. Het verschil tussen ‘filosofisch’ taoïsme en ‘religieus’ taoïsme is dus gelegen in het feit dat het ‘filosofisch’ taoïsme een stroming is in de geschiedenis van de Chinese filosofie terwijl ‘religieus’ taoïsme de religieuze groeperingen binnen het taoïsme aanduidt.

1.1.1. Filosofisch taoïsme

Daoia 道家 is de Chinese term voor wat men in het Westen ‘filosofisch taoïsme’ noemt. Met *daoia* verwijst men naar filosofische werken van onder meer Zou Yan¹², Laozi en Zhuangzi. De centrale ideeën bij deze filosofen zijn onder meer vrijheid, hedonisme en de relativiteit van de dingen. Men kan ze volgens de indeling van Miller (2003) onderbrengen bij het ‘proto-taoïsme’. In het deel dat handelt over de geschiedenis van het taoïsme zal ik de

⁹ De periode van de Strijdende Staten 战国 heeft haar naam te danken aan de voortdurende oorlogen die deze periode kenmerken. Als begindatum neemt men 481, 453 of 403 v.C. Als einddatum neemt men 221 v.C. omdat toen het eerste Chinese eenheidsrijk ontstond (Heirman, 2001).

¹⁰ De Oostelijke Han 东汉 of de Latere Han 后汉 liep vanaf 23 tot 220 n.C.

¹¹ De Tang 唐 duurde van 618 tot 907.

¹² Zou Yan 邹衍 leefde op het einde van de Strijdende Staten. In deze periode werd de yin yang- theorie aan de theorie van de vijf elementen gekoppeld (Heirman, 2001). De vijf elementen bij Zou Yan zijn: hout, metaal, vuur, water en aarde. Deze elementen staan in een cyclische relatie tot elkaar. Ieder element doet het voorafgaande element teniet. Zo dooft water vuur.

belangrijkste werken van het ‘filosofisch’ taoïsme bespreken die relevant zijn in het kader van mijn scriptie.

1.1.2. Religieus taoïsme

Naast het boeddhisme, de islam, het christendom en het protestantisme vertegenwoordigt het taoïsme in China één van de vijf erkende religies. Belangrijk hierbij is dat binnen een holistische dimensie van ‘religie’ in China, het taoïsme verweven is met onder meer boeddhistische en confucianistische elementen. Een holistische visie vat de realiteit op als fundamenteel één, zo stelt Pinxten (2000). Dit wil zeggen dat alle fenomenen – in dit geval gaat het om zowel boeddhisme, taoïsme als confucianisme – als deel van een homogene werkelijkheid gezien worden. Samengaand met deze holistische visie vindt men een grote nadruk op respect voor alles wat bestaat (zoals voor wat wij ‘afzonderlijk’ de natuur noemen) en een groot bewustzijn van de invloed en de betekenis van elk particulier verschijnsel. “Alles is met alles verbonden en niets behoort tot een ‘andere orde’” (Pinxten, 2000).

Als men de filosofie van het taoïsme bestudeert, komt men tot de vaststelling dat deze holistische benadering zeker van toepassing is op het taoïsme. Aangezien volgens het taoïsme alles inherent verbonden is met elkaar, is er in een taoïstische wereldvisie geen kloof tussen de mens en de natuur. Dit kan in verband gebracht worden met het feit dat in het taoïsme het ‘respect’ voor het leven, de cultuur en de natuur hoog aangeschreven staat (Girardot, 2001).

Hoewel het taoïsme, het confucianisme en het boeddhisme met elkaar verweven zijn, wordt het taoïsme ook vaak gezien als de tegenhanger van het confucianisme. Dit is te wijten aan het feit dat bepaalde standpunten in hun filosofieën tegenstrijdig zijn. Zo staat bij de confucianisten de ‘juiste benaming’¹³ centraal terwijl men in de *Daodejing* en de *Zhuangzi* van oordeel is dat er geen absolute namen bestaan. Bovendien hecht het confucianisme meer waarde aan de maatschappelijke orde. Dit zijn slechts enkele punten van discrepantie maar in het algemeen kan men stellen dat de taoïstische ideeën meer individueel gericht zijn en de confucianistische idealen meer maatschappijgericht (Heirman, 2001).

¹³ Het gaat hier om de term *zhengming* 正名. *Zheng* 正 betekent ‘recht, juist’ en *ming* 名 betekent ‘naam’. Men kan dit begrip dus vertalen als ‘de rectificatie der namen’ of de ‘juiste benaming’. Hierbij bepaalt de naam die je hebt je plaats in het leven en de rol die je in de samenleving behoort te vervullen. Schipper (2007) stelt het als volgt voor: “Ben je een vader, gedraag je dan als een vader, ben je een dochter, gedraag je dan als een dochter. Zo niet, dan ben je de naam van vader of dochter niet waardig en zal die je ontnomen worden.” De taoïsten zijn daarentegen overtuigd dat alle dingen voortdurend veranderen en dat de betekenis van woorden of namen bijgevolg ook aan veranderingen onderhevig zijn (Schipper, 2007).

Of taoïsme al dan niet als een religie gezien kan worden hangt af van de definitie die men hanteert van ‘religie’. Tevens speelt de eigen culturele traditie een rol. Pinxten (2000) legt deze werkdefinitie voor:

Het religieuze omvat alle menselijke verbeeldingsactiviteiten die symbolisch invulling geven aan de relatie tussen de particuliere sterfelijke mens en de vermeende realiteit die hem overstijgt, en transgenerationeel aangeleerd wordt. Met andere woorden: bezig zijn met een heelheid die de eigen tijdruimtelijke beperkingen te boven gaat.

Pinxten (2000: 22)

Het gaat hier dus om activiteiten die een middel zijn om een grotere ‘heelheid’ te bereiken. Deze activiteiten vinden plaats in groep of gemeenschap en het gaat om een uitingvorm van de menselijke verbeelding (Pinxten, 2000). Als men deze definitie van religie hanteert, valt taoïsme ongetwijfeld onder de noemer ‘religie’. De taoïstische rituelen vinden plaats in groep en taoïstische religieuze activiteiten zoals meditatietechnieken en magie vormen een middel om een heelheid te bereiken.

Hiermee stel ik vast dat men, rekening houdend met de holistische dimensie, het taoïsme zoals het zich voordoet vanaf de Oostelijke Han effectief als een ‘religie’ kan beschouwen.

1.1.3. Taoïsme als levenswijze

Men suggereert soms dat het taoïsme beter als een ‘levenswijze’ omschreven kan worden. Taoïsme houdt namelijk meer in dan een filosofie of een religieuze groepering. Het is een manier van denken en handelen die alle aspecten van het leven omvat en deze levenshouding beperkt zich niet enkel tot een filosofie of een religie. Zo houdt men in de Chinese samenleving tot op vandaag rekening met *feng shui* 风水.¹⁴ Men hanteert welbepaalde regels voor de lokalisatie en de inrichting van huizen met als doel positieve energie te stimuleren en zich te onttrekken aan negatieve energie (Callicott en Ames, 1989). Een ander fenomeen dat met het taoïsme geassocieerd wordt is *taijiquan* 太极拳, dikwijls afgekort als *taiji* 太极.¹⁵ Deze bewegingen worden dag na dag door ontelbare Chinezen beoefend. Fan Guangchun (2003) beklemtoont het nut van taoïstische waarden zoals *taijiquan* omdat ze de menselijke levensstandaard en de gezondheid verbeteren.

Bij wijze van voorbeeld heb ik hier *feng shui* en *taijiquan* aangehaald om aan te tonen dat taoïsme aanwezig is in de talrijke activiteiten van de Chinese bevolking. Ook al houden deze

¹⁴ Dit betekent letterlijk ‘wind water’. In het tweede hoofdstuk zal ik dit begrip verder toelichten: Zie 2.2.4.1: ‘*feng shui*’, p.12.

¹⁵ *Tai* 太 betekent ‘ultieme, opperste’, *ji* 极 betekent ‘beste, uiterste’ en *quan* 拳 betekent ‘vuist’.

bezigheden verband met het taoïsme, toch kan men ze niet louter bij het ‘filosofisch’ of ‘religieus’ taoïsme onderbrengen. Het taoïsme is dus naast een filosofie en een religie ook een levenswijze, die aanwezig is in het dagelijks leven in China.

1.1.4. Besluit

Zo kom ik tot de conclusie dat het taoïsme zowel een filosofie als een religie is. Dit belet niet dat men het taoïsme ook als een levenswijze kan zien. Beide benaderingen staan niet tegenover elkaar, net zoals ‘filosofisch’ en ‘religieus’ taoïsme niet tegenover elkaar staan. In het filosofisch taoïsme vindt men namelijk religieuze elementen terug en omgekeerd. Deze drie benaderingen – taoïsme als filosofie, religie en levenswijze – kunnen dus als complementair aan elkaar gezien worden.

1. 2. Historische schets

Om de taoïstische filosofische begrippen, die ik in de volgende hoofdstukken van deze verhandeling zal behandelen, te kunnen begrijpen, geef ik eerst een korte duiding over het ontstaan van het taoïsme. Nadien schets ik een beeld van de evolutie binnen het taoïsme om de ecologische aspecten die ik het tweede hoofdstuk bespreek in de juiste context te kunnen plaatsen.

1.2.1 Inleiding

Het taoïsme heeft op verschillende domeinen zijn sporen nagelaten in de Chinese maatschappij. Zo stelt het Taoist Culture and Information Centre (2007a):

Over the course of its long history of development, it has exercised a deep influence on Chinese government, economy, philosophy, literature, art, music, chemistry, medicine, health cultivation, breathing arts, and gymnastics, as well as China's ethnic relations, ethnic psychology and social customs. Daoism has also accumulated a large quantity of scriptures and documents, temples and monuments, and sculptures and stone inscriptions, adding to the cultural treasury of the Chinese people and making significant contributions to the progress of human civilization.

Het is precies daarom dat het zo belangrijk is om het taoïsme te kunnen plaatsen in zijn historische context. Miller (2003) deelt de geschiedenis van het taoïsme op in de volgende vier periodes: het proto-taoïsme, het klassiek taoïsme, het modern taoïsme en het hedendaags taoïsme. Hoewel deze verschillende periodes elkaar soms overlappen is het essentieel om een chronologische indeling te maken indien men een goed overzicht van het taoïsme wil verwerven.

1.2.2. Proto- taoïsme

De periode van het proto-taoïsme liep tot de tweede eeuw n.C. De reden waarom Miller (2003) deze periode proto-taoïsme noemt is het feit dat er toen nog geen taoïstische religieuze organisaties bestonden of omdat er niets over bekend is. De teksten die stammen uit de periode van het proto-taoïsme hebben een grote invloed uitgeoefend op de Chinese filosofie.

1.2.2.1. Laozi 老子

Laozi wordt traditioneel gezien als de stichter van het taoïsme. Laozi betekent letterlijk ‘oude meester’. Vermoedelijk is dit zijn pseudoniem en heette deze man Li Er. Er is echter heel wat onduidelijkheid over zijn echte naam. Zo spreekt men in de *Zhuangzi* en andere vroege teksten bijvoorbeeld over Lao Dan en spreekt men helemaal niet over Li Er. Sommige wetenschappers beweren dat Lao zijn familienaam is. Volgens Fung Yu-lan (1983) zou Sima Qian 司马迁 de legendarische Lao Dan verward hebben met Li Er, die als de stichter van het taoïsme beschouwd wordt.

Het werk van Laozi, de *Daodejing* 道德经, of ook wel de *Laozi* 老子 genoemd, werd eerst mondeling overgeleverd en rond 250 voor onze jaartelling opgeschreven. De *Daodejing* bestaat uit een bundel van 81 teksten. Dit zijn in totaal een 5000 tal karakters. Het eerste hoofdstuk begint met *dao* 道, wat letterlijk ‘de weg’ betekent, maar eigenlijk een onvertaalbaar begrip is; het tweede hoofdstuk begint met *de* 德, wat ‘deugd, innerlijke kracht’ betekent.¹⁶ Dit verklaart de titel die aan dit werk gegeven werd: ‘Het boek van de Weg en de Deugd’ of ‘Het boek van de Weg en de Kracht’. De *Daodejing* is één van de meest vertaalde boeken ter wereld. Sommige vertalingen vertonen echter gebreken omdat sommige zaken op een verschillende manier interpreteerbaar zijn en het soms moeilijk is om te achterhalen wat de auteur er juist mee bedoelde. *Dao* is een belangrijke term geworden in de Chinese filosofie. In het taoïsme ziet men *dao* als iets allesomvattend dat overal aanwezig is, iets dat uit zichzelf bestaat en oneindig is (Heirman, 2001). Schipper (2007: 29) stelt *dao* als volgt voor:

De waarachtigheid van de Tao wordt dus in de eerste plaats gevonden in ons eigen lichaam, in ons eigen bewustzijn en tot in de trance toe, maar ook in het alledaagse bestaan, te midden van de mensen, één met alles, verzoend met het leven en daarom ook verzoend met de dood, in de eindeloze verandering der dingen.

¹⁶ In de oudste teksten betekent dit begrip zoiets als ‘de werking van de *dao*’. In latere teksten krijgt het meer de betekenis van ‘innerlijke kracht’ (Schipper, 2007).

De is het principe eigen aan ieder individueel ding. Het is hetgene waardoor een ding is wat het is. *De* is *dao* zoals dit in de objecten verblijft (Heirman, 2001). Miller (2003) stelt *de* als volgt voor: “Everything in the universe has its own virtue or power (*de*) which, if permitted to flourish, brings a natural order and harmony to the world”.

De oudste versie van de *Daodejing* stamt uit de derde eeuw v.C. Deze tekst werd door middel van archeologische opgravingen in 1993 teruggevonden op bamboelatjes in Guodian 郭店. Niet alle hoofdstukken van de *Daodejing* werden hierbij teruggevonden (Correa, 2005). In Mawangdui 馬王堆 werd eveneens een versie teruggevonden die teruggaat tot 168 v.C. Dit manuscript werd in 1973 opgegraven uit een graftombe, maar heeft een enigszins andere titel: *Dedaojing* 德道经. Dit werk vangt aan met de *Dejing* 德经, wat in de *Daodejing* de hoofdstukken 38 tot 81 zijn. Hierop volgt de *Daojing* 道经. In de *Daodejing* zijn dat de hoofdstukken 1 tot 37 (Miller, 2003). Men kan zich bijgevolg de vraag stellen of *dao* effectief voorafgaat aan *de*, zoals tot hier toe beweerd werd.

De relatie tussen het taoïsme en de natuur begint met de Chinese term *ziran* 自然. Dit betekent letterlijk ‘dat wat uit zichzelf zo is, natuurlijk, spontaan’. De *Daodejing* stelt dat *ziran* als voorbeeld fungeert voor de *dao*. Om zich naar deze zijnstoestand van ‘natuurlijkheid’ te begeven is het nodig dat men het principe van *wuwei* 无为 in acht neemt (Miller, 2003). *Wuwei* betekent letterlijk ‘niet handelen’ of ‘niet ingrijpen’. Hiermee wil men aantonen dat men niet mag ingaan tegen het natuurlijk verloop van de dingen.

1.2.2.2. Zhuangzi 庄子

Zhuangzi leefde van ca. 370 tot 300 v.C. Zijn werk kreeg eveneens de titel *Zhuangzi*. De eerste zeven hoofdstukken uit de *Zhuangzi* die mogelijks door hem geschreven zijn, vormen de ‘Innerlijke geschriften’. De twee andere delen die erop volgen, de ‘Uiterlijke Geschriften’ en de ‘Gemengde geschriften’, worden aan zijn opvolgers toegeschreven. Volgens Schipper (2007) werden enkele hoofdstukken¹⁷ geschreven door een auteur die een verlangen koesterde voor de terugkeer naar een primitieve samenleving. De visie van deze aanhanger van ‘terug naar de natuur’ stemt in zekere zin dus overeen met de houding van de ecologen van vandaag

¹⁷ Dit zijn de hoofdstukken 8 tot en met 10, het begin van hoofdstuk 11 en de hoofdstukken 15 en 16 (Schipper, 2007).

(Schipper, 2007). Het geluk is volgens Zhuangzi gelegen in het volgen van de natuur. Zhuangzi's filosofie stelt vrijheid centraal. Enkel wanneer mensen over individuele vrijheid beschikken kunnen ze hun spontane natuur volgen en zodoende geluk bereiken (Heirman, 2001). Door middel van eenvoudige verhalen geeft Zhuangzi zijn visie over grote filosofische vraagstukken. De *Zhuangzi* liet zijn sporen na op de Chinese en de Japanse beschavingen (Schipper, 2007). Zowel confucianisten als boeddhisten hebben voortdurend de *Zhuangzi* bestudeerd en zijn gedachten eigen gemaakt.

1.2.2.3. Lüshi Chunqiu 吕氏春秋

De *Lüshi Chunqiu* of 'De Lente- en Herfstannalen van de Heer Lü' is een boek dat dateert uit de derde eeuw v.C. en samengesteld is aan het hof van de Qin¹⁸ in de periode dat Lü Buwei 吕不韦 minister was. Met dit werk wou men een overzicht schetsen van de verschillende filosofische strekkingen uit die periode. Zo citeert men bijvoorbeeld stukken uit alle delen van de *Zhuangzi* (Schipper, 2007).

1.2.3. Klassiek taoïsme

De tweede periode van het taoïsme startte in de tweede eeuw n.C. op het moment dat Zhang Ling 张陵¹⁹ de eerste taoïstische religieuze beweging oprichtte. Aangezien de overeenkomst die hij van de vergoddelijkte Laozi kreeg de naam *Zhengyi* 正一²⁰ droeg, noemt men de taoïstische beweging die van Zhang Ling afstamt ook *Zhengyi*. Aan de nakomelingen van Zhang Lu 张鲁, kleinzoon van Zhang Ling, werd de titel van 'Hemelse Meester' of *Tianshi* 天师 toegekend. In deze periode deed het boeddhisme zijn intrede in China. Beide religies oefenden enerzijds een invloed uit op elkaar, maar ook de discussies tussen het boeddhisme en het taoïsme laaiden hoog op. Wanneer de ideeën van de 'Hemelse Meesters' zich naar het zuiden verspreidden, ontstonden daar nieuwe taoïstisch geïnspireerde bewegingen. Deze bewegingen ondergingen invloeden van de sjamanistische tradities uit het

¹⁸ De Qin 秦-dynastie liep van 221 v.C. tot 207 v.C.

¹⁹ In de plaats van Zhang Ling 张陵 vindt men ook soms Zhang Daoling 张道陵 terug. (Taoist Culture and Information Centre, 2007a).

²⁰ *Zhengyi* betekent letterlijk 'Orthodoxe éénheid'.

zuiden van China. Op dat moment zagen twee andere taoïstische bewegingen het daglicht: het *Shangqing* 上清 en het *Lingbao* 灵宝 - taoïsme (Robinet, 1991).

Bij het *Shangqing*- taoïsme, wat letterlijk ‘opperste klare’ betekent, waren rituelen en praktijken rond onsterfelijkheid van groot belang. Het doel was zich te zuiveren zodat men na de fysieke dood als een onsterfelijke kon verder leven in de hoogste ‘opperste klare’ hemel.

Het *Lingbao*- taoïsme werd gesticht door Ge Chaofu 葛巢甫. De term *lingbao*, wat vertaald kan worden als ‘ontzagwekkende schat’ verwijst naar ‘talismanic objects’ (*bao* 宝) – meestal teksten of diagrammen – waar spirituele krachten (*ling* 灵) aan toegekend worden (Miller, 2003). Deze vorm van taoïsme werd sterk beïnvloed door het Mahāyāna-boeddhisme. Eén van de belangrijkste figuren bij deze strekking is Lu Xiujing 陆修静²¹ (Miller, 2003). Lu Xiujing was een taoïstische meester aan het hof ten tijde van de Liu Song-dynastie.²² In 437 publiceerde hij op verzoek van de keizer een lijst van authentieke taoïstische teksten. Hij legde ook de rituele traditie vast. Tijdens de Tang²³ werden deze rituelen verder gesystematiseerd. Het is ook dankzij hem dat taoïsme populair werd onder de gewone bevolking (Schipper en Vertellen, 2000).

In de Tang kwam er een nationalistische tendens tot ontwikkeling die het inheemse taoïsme promoveerde en inging tegen het boeddhisme. In de 7^e eeuw werden tevens taoïstische kloosters over heel China gesponsord door de staat (Miller, 2003).

1.2.4. Modern taoïsme

De periode van het modern taoïsme begint vanaf de Song²⁴. In deze periode ontstond een versmelting tussen taoïsme, boeddhisme en lokale vormen van volksgeloof. In de elfde eeuw werd *Quanzhen* 全真²⁵ opgericht door Wang Zhe 王喆²⁶ en zijn discipelen. Innerlijke alchemie, meditatie- en ademhalingstechnieken maakten deel uit van de praktijken van

²¹ Lu Xiujing leefde van 406 tot 477.

²² De Liu Song 刘宋- dynastie duurde van 420 tot 479.

²³ De Tang 唐- dynastie duurde van 618 tot 907.

²⁴ De Song 宋- dynastie hield stand van 960 tot 1279.

²⁵ Dit betekent letterlijk ‘Het vervolmaken van waarachtigheid’.

²⁶ Hij heette eigenlijk Wang Chongyang 王重阳. Op het moment dat hij een taoïstisch meester werd kreeg hij de naam Wang Zhe 王喆.

Quanzhen. Naast *Quanzhen* bleven ook de ‘Hemelse Meesters’ actief. In de periode van het modern taoïsme vonden er veel discussies met boeddhisten plaats. Nadat de taoïsten een reeks debatten met de boeddhisten verloren hadden, verbrandde men talrijke taoïstische teksten. *Quanzhen* zou in de Ming 明²⁷ echter opnieuw aan invloed winnen, waarbij in 1445 de taoïstische canon gecompileerd werd. *Taijiquan* 太极拳 en *qigong* 气功 wonnen aan populariteit tijdens deze periode (Miller, 2003). De nadruk bij *qigong* ligt op welbepaalde bewegingen, net zoals bij *taijiquan*. Daarenboven wordt ook aandacht besteed aan ademhalingsoefeningen. Het herhaaldelijk bewegen en correct ademen dient ter bevordering van de stroming van de *qi* 气 in het lichaam.

1.2.5. Hedendaags taoïsme

De vierde periode, het hedendaags taoïsme, is gekenmerkt door de invloed van het Westen in de 19^e eeuw. De oprichting van de Volksrepubliek China in 1949 en de strijd tussen de nationalisten en de communisten die eraan voorafging creëerden politieke onrust in China.

Vanaf de oprichting van de Volksrepubliek ging het taoïsme twee kanten uit. Enerzijds werd het in het begin gebannen omdat men officieel het atheïsme propageerde. Bovendien werd het gezien als een overblijfsel uit het feodale tijdperk. Monniken moesten gaan werken en tempels werden vernield (Miller, 2003). Vooral tijdens de Culturele Revolutie kregen de taoïstische tempels het zwaar te verduren. Zo stelt Lai Chi-Tim (2003: 120):

Without doubt, Daoism is present today, as it was in former times. Nevertheless, the progressive destruction of Daoist sanctuaries, priests and ritual tradition over the past century has not yet been forgotten. Modernization, anti-religious policies and government officials’ misunderstanding of Daoism still present a great challenge to the survival of this indigenous religious tradition in China.

Ondanks de talloze vernielingen van tempels, bleef het volkstaoïsme kennelijk overeind. Zelfs tijdens de grote omwentelingen van de laatste eeuw is men niet bij machte geweest het taoïsme uit te roeien (Schipper, 2007). Anderzijds vond het taoïsme door de emigratie van miljoenen Chinezen zijn weg naar het Westen. In 1957 werd de ‘National Daoist Association’ opgericht. Deze organisatie richtte in de jaren ’60 het ‘The Daoist Research Office’ op die tot op vandaag verantwoordelijk is voor de uitgave van het tijdschrift ‘China Daoism’. Ook in Hong Kong, Taiwan en verschillende Westerse landen werden er taoïstische organisaties opgericht. Uit alle hoeken van de wereld kwam er interesse voor het taoïsme. Sinds de jaren

²⁷ De Ming 明 hield stand van 1368 tot 1644.

'80 is men veel tempels beginnen renoveren en is er een algemene heropleving van het taoïsme. Dit kan ook verklaard worden door de grotere tolerantie vanuit de overheid ten opzichte van religieuze beleving. Vandaag de dag zijn er binnen het taoïsme twee strekkingen erkend: *Zhengyi* en *Quanzhen*. In beide strekkingen samen zijn er een 25 000 tal taoïstische zielzorgers (Taoist Culture and Information Centre, 2007a).

In dit overzicht heb ik de essentie proberen weer te geven van de verschillende periodes in het taoïsme. Ik heb me hierbij beperkt tot de belangrijkste feiten en ontwikkelingen en heb me vooral gericht op datgene wat relevant is. Ondanks deze beperkingen heb ik geprobeerd om een algemeen overzicht te schetsen van het taoïsme, opdat men de ecologische concepten die ik in het volgende hoofdstuk bespreek in de juiste context zou kunnen plaatsen. Zo maakt Kong Linghong (2004) een onderscheid tussen de taoïstische klassieken en de taoïstische voorschriften en regels. Met de taoïstische klassieken verwijst hij naar de filosofische werken die in de periode van het proto-taoïsme tot stand kwamen. De taoïstische regels en voorschriften zijn van latere oorsprong. Deze ontstonden namelijk op het ogenblik dat de eerste taoïstische bewegingen het daglicht zagen. Deze regelgeving kan men dus ten vroegste situeren vanaf het 'klassiek' taoïsme.

Hoofdstuk 2: Ecologische concepten in het taoïsme

2.1. Milieu-ethiek

In de milieu-ethiek wordt de vraag gesteld hoe het milieu onderwerp kan zijn van moreel handelen. Roothaan (2005: 4) stelt dat er twee manieren zijn waarop men het begrip ‘milieu-ethiek’ kan interpreteren:

Diverse auteurs hebben zich afgevraagd hoe de morele ontologie zodanig uit te breiden is dat men ook dieren, planten en andere natuurlijke wezens als moreel relevante ‘ander’ beschouwd kan worden. Anderen benaderen de vraag meer vanuit de mens en stellen dat deze zich meer ervan bewust moet worden wat het natuurlijke voor hem betekent en hoe dit hem in de morele vragen over zijn omgang ermee beïnvloedt. Beide benaderingen staan niet tegenover elkaar, maar zijn complementair.

De milieu-ethiek in het taoïsme benadrukt de eerste visie die men hier uitlegt. In het taoïsme pleit men ervoor dat ook dieren, planten en andere natuurlijke wezens als moreel relevante ‘andere’ beschouwd worden. De tweede visie die vertrekt vanuit het standpunt van de mens, stelt de mens in zekere zin boven de natuur. Dit is net wat het taoïsme verafschuwt, aangezien de mens en de natuur gelijkwaardig zijn aan elkaar. Zowel de natuur als de mens maken deel uit van éénzelfde entiteit. De visie die vertrekt vanuit de mens is volgens Ip Po-Keung (1993) een typisch Westerse visie waarbij men de natuur gebruikt om aan de menselijke behoeften te beantwoorden. Men moet zich losrukken van deze enge antropocentrische visie want het is net die visie die in de toekomst zou kunnen leiden tot een onbeperkte aantasting van het milieu (Ip Po-Keung, 1993).

2.2. Ecologische concepten in het taoïsme

Omdat milieuvervuiling een ernstige bedreiging vormt voor het voortbestaan van de mensheid in de toekomst, is het noodzakelijk om vanuit een nieuwe invalshoek ecologische concepten te onderzoeken. Het taoïsme kan daarbij een rol spelen, zo stelt Kong Linghong (2004).

Sinds lange tijd gaven denkbepelden waarbij men heerst over de natuur en gebruik maakt van de natuur aanleiding aan mensen om de natuur overmatig te bewerken. In sommige gevallen ging het zelfs zo ver dat men schade aanrichtte aan het milieu. Dit had tot gevolg dat het ecologisch evenwicht werd aangetast en men in een chaos verzeild geraakte. Tegelijkertijd werd de natuurlijke kringloop van het ecologisch systeem ernstig verstoord door het afval dat de industrieën in hun regio produceren. Deze industrieën maakten het verstoren van het ecologisch evenwicht erger, ze veroorzaakten milieuvervuiling en hadden een invloed op het menselijk bestaan. De industrieën die voortdurende ontwikkelingen creëren kunnen dan moeilijk als een

succes beschouwd worden. Door de milieuvervuiling en het verlies van het ecologisch evenwicht zijn vandaag de dag het bestaan van de volledige mensheid, de ontwikkelingen en de ernstige problemen een bedreiging. De kern van dit probleem is als volgt: het antropocentrisch idee, waarbij mensen zichzelf in het centrum plaatsen, is een denkwijze waarbij men in de eerste plaats gebruik maakt van de natuur. Daarom is het noodzakelijk om vanuit een nieuwe invalshoek ecologische concepten te onderzoeken; men kan zo zelfs komen tot een hoogstaand filosofisch onderzoek. Doorheen de zoektocht naar de oorzaken van deze problemen kwam men merkwaardig tot de ontdekking dat Oosterse morele principes, religies en filosofieën toepasselijke ecologische ideeën in zich hebben. Het taoïsme is daar een uiterm voorbeeld van.

Kong Linghong (2004: 1); eigen vertaling, S.D.

2.2.1. Inleiding

De laatste decennia kwam er ook vanuit het Westen aandacht voor de Oosterse filosofieën, die hun focus onder meer op milieubescherming richten. Zo stelt Clarke (2000: 81) bijvoorbeeld in *The Tao of the West: Western Transformations of Taoist Thought*:

The holistic qualities of Daoism, with its rejection of any absolute division between the physical and the spiritual, its emphasis on harmony with nature, its closeness with all living creatures and its perception of the interlocking fittingness of natural phenomena, have a distinctively ecological quality and have in recent years begun to feature in discussions about the environment and the relationship between the human and the natural worlds.

Aan de hand van denkbeelden zoals *wuwei*, waarbij men het ‘niet in de natuur ingrijpen’ centraal stelt, wou men achterhalen of deze concepten een ecologische waarde vertegenwoordigen.

Dit onderdeel bestaat uit vier delen. Het eerste deel omvat de ecologische concepten in de filosofische teksten. Hierbij heb ik het artikel van Kong Linghong 孔令宏 (2004)²⁸ als uitgangspunt genomen. Na een uiteenzetting van fragmenten uit filosofische werken en voorschriften komt hij tot de conclusie dat in beide teksten ecologische ideeën vervat zitten. Daarna gaat hij in op de ecologische aspecten die de filosofie van het taoïsme biedt. Hij brengt deze concepten in verband met een moderne ecologische wereldbeschouwing en een hedendaagse milieu-ethiek.

In het tweede deel zet ik de ecologische aspecten uiteen die men in de voorschriften aantreft. Hierbij heb ik me gebaseerd op *Ideeën en concepten over milieubescherming in taoïstische voorschriften* van Yin Zhihua 尹志华 (1996).²⁹ Yin Zhihua (1996) verdeelt deze voorschriften op in drie subtypes. De eerste twee types pleiten voor dieren- en plantenbescherming. Het derde type omvat voorschriften die betrekking hebben op de bescherming van de aardbodem en de natuurlijke bronnen.

²⁸ De Chinese tekst en de vertaling naar het Nederlands vindt men terug in bijlage 1, p. 52.

²⁹ De Chinese tekst en de vertaling naar het Nederlands vindt men terug in bijlage 2, p. 80.

Het derde deel van dit hoofdstuk gaat in op concepten zoals *feng shui* die evenzo een ecologische waarde vertegenwoordigen.

In het laatste deel wordt het belang aangekaart van taoïstische tempels en monniken ten aanzien van milieubescherming. Hierbij heb ik me grotendeels gebaseerd op Fan Guangchun 樊光春(2003) en He Xiaoxin 何晓昕(2006a)³⁰. Naast taoïstische ecologische ideeën kunnen ook taoïstische tempels een rol spelen, zo stelt Fan Guangchun (2003). Precies omdat bij de Chinese bevolking het taoïsme erg levendig aanwezig is, is het op deze manier mogelijk om een ruimer publiek te bereiken.

2.2.2. Ecologische concepten in de filosofische teksten

2.2.2.1. De harmonie tussen de mens en de natuur

De Westerse filosofische traditie legt een nadruk op de dualiteit tussen de mens en het heelal. In de taoïstische wereldvisie is er daarentegen geen dualiteit tussen de mens en de natuur aanwezig, aangezien alles met alles verbonden is. De Westerse dualistisch intuïtie gaat gepaard met de visie van de mediterrane godsdiensten, waartoe het christendom behoort (Pinxten, 2000). In deze traditie wordt uitgegaan van twee van elkaar onderscheiden onafhankelijke werelden. Ze gaat samen met een hiërarchische realiteit: de goddelijke wereld is in alle opzichten bovengeschikt of superieur aan de benedenwereld (Pinxten, 2000). Deze visie plaatst de mens boven de natuur, waardoor men als mens domineert over de natuur om aan de menselijke behoeften te beantwoorden. Om te voldoen aan de menselijke behoeften gaat men soms zelfs zover dat men ingrijpt in de natuur, en het milieu op deze manier onherroepelijk beschadigt.

De taoïstische filosofie stelt de gedachte van *tianren heyi* 天人合一 of ‘de harmonieuze éénheid tussen het heelal en de mens’ centraal. Deze holistische visie staat lijnrecht tegenover de dualistische visie die men in de Westerse filosofische traditie en religies aantreft. In het taoïsme maakt de mens een onderdeel uit van de allesomvattende kosmos.

Zo stelde Laozi: “*Dao* is groot, de hemel is groot, de aarde is groot, de mens is eveneens groot, hieronder gaan vier grootheden schuil, het menselijke aspect is er één van.” Dit kan uitdrukkelijk verklaard worden: de mens en alle levende wezens zijn gelijkwaardig. Mensen hebben helemaal geen hogere positie dan andere levende wezens.

Kong Linghong (2004: 1-2); eigen vertaling, S.D.

³⁰ De Chinese tekst en de vertaling naar het Nederlands vindt men terug in bijlage 3, p.88.

Het universum beweegt zich volgens de *dao* op een geordende manier. De aarde volgt de veranderingen van de hemel, van waaruit de vier seizoenen voortkomen. Door de hemel en de aarde te respecteren, genieten de mensen een harmonieus leven vol dankbaarheid en voldoening. Men streeft er bijgevolg naar dat mensen in harmonie leven met hun omgeving. De taoïstische filosofie stelt dus dat de mens en de natuur gelijkwaardig zijn aan elkaar en samen een heelheid vormen.

We zullen even een blik werpen op de relatie tussen het heelal en de mens. De manier waarop men moet handelen in de omgang met ons milieu is een gedachte die afkomstig is uit de milieu-ethiek. Toch is het een probleemstelling die ook de ecologische filosofie onmogelijk kan ontwijken. De taoïstische filosofie pleit voor de harmonieuze éénheid tussen het heelal en de mens. De Westerse filosofie en de hedendaagse wetenschap daarentegen leggen de nadruk op het dualisme tussen het heelal en de mens. De dualiteit tussen de mens en de natuur stemt in feite overeen met de houding van een gastheer tegenover zijn gasten. Het is zoals het dualisme tussen feiten en waarden. Als men zich baseert op de traditionele visie in verband met milieu-ethiek of als men milieubescherming enkel onder ogen durft zien omdat de mens er baat bij heeft, is men mede verantwoordelijk voor deze enge antropocentrische visie. Het taoïsme daarentegen beklemtoont de éénheid van het heelal en de mens. De milieu-ethiek die hiermee gepaard gaat verdient een grondig onderzoek, omdat het inspiratie biedt voor de evolutie van de milieu-ethiek en de ecologische filosofie.

Kong Linghong (2004: 14); eigen vertaling, S.D.

Het dualisme tussen de mens en de natuur dat men in de Westerse traditie aanneemt gaat gepaard met een kloof tussen het subject en object die niet te overbruggen is. Het subject of de mens fungeert als waarnemer, als bestuurder. Het object of de natuur is hierbij de ontvanger (Ip Po-Keung, 1993). Hieruit ontstaat het idee dat de mens een hogere positie heeft dan de natuur. Omdat mensen zich op die manier superieur voelen, maakt men gebruik van de natuur, ongeacht het feit of het schadelijk is. Om de kloof tussen het subject en object op te heffen en bijgevolg de dualiteit tussen de mens en de natuur ongedaan te maken, heeft men volgens Ip Po-Keung (1993) nood aan een nieuwe filosofie. Deze filosofie moet de natuur herwaarderen, onafhankelijk van de menselijke noden. Het taoïsme kan deze rol vervullen.

2.2.2.2. Niet ingrijpen tegen de natuurlijke gang van zaken

Het begrip *wuwei* 无为 wordt vaak aangehaald in de taoïstische filosofie. Letterlijk betekent het ‘niet-handelen’. Het moet begrepen worden als ‘to act in accordance with nature’ (Ip Po-Keung, 1993) of ‘het afremmen van activiteiten die in strijd zijn met de natuur’. Het moet dus geïnterpreteerd worden als ‘niet handelen tegen de natuurlijke gang van zaken’ of ‘niet ingaan tegen de ware aard van de dingen.’ Als men een definitie voor *wuwei* zou moeten opstellen, zou men kunnen stellen dat *wuwei* de manier is waarop het universum werkt en dat de mensen zich daarnaar moeten schikken (La Chapelle, 1988).

De fragmenten uit de *Lüshi Chunqiu* die Kong Linghong (2004) citeert, leggen de nadruk op het gedrag van de mens. De menselijke handelingen moeten samengaan met de natuurlijke omgeving waarin men als mens leeft. Men kan enkel voorspoed kennen indien er een harmonieus evenwicht is tussen de natuur enerzijds en de mens anderzijds. Deze tekst benadrukt dat men de natuurlijke veranderingen van het universum niet mag dwarsbomen. In feite duidt men hiermee aan dat het geen goede zaak is om menselijke plannen voorop te stellen en daarbij tegen de natuur in te gaan. Kong Linghong (2004) stelt dat men een evenwicht moet trachten te vinden tussen de planning van mensen en de spontane gebeurtenissen van de natuur, omdat de mens niet opgewassen is tegen de spontane veranderingen van de natuur. Als men de natuurlijke wetten niet in acht neemt, zal men onvermijdelijk geconfronteerd worden met de desastreuze gevolgen die dit zal veroorzaken. Daarom pleit het taoïsme dat men zich bewust moet zijn van de natuurlijke wetten en hiermee rekening houdt.

2.2.2.3. Het ecologisch evenwicht

In het taoïsme bestaat alles uit twee tegengestelde maar tegelijk complementaire krachten, voorgesteld door yin 阴 en yang 阳 (Alliance of Religions and Conservation, 2006b). Ze bestaan enkel ten opzichte van elkaar. Yin staat onder meer voor het vrouwelijke, de maan, het koude en het donkere. Yang staat voor het mannelijke, de zon, het warme en het lichte. Niets in het universum is echter volledig yin of yang. De twee krachten komen altijd samen voor.

Het taoïsme is van oordeel dat zowel de hemel, de aarde als de levende wezens de elementen van yin en yang in zich hebben. Wanneer yin en yang in evenwicht zijn met elkaar, kan men spreken over harmonie. Als er harmonie is, zal er levensenergie tot stand komen. Hieraan ziet men hoe belangrijk harmonie is in de natuur. Mensen die zich niet schikken naar dit taoïstisch principe zoals diegenen die de natuurlijke groei bij dieren bevorderen door tussenkomst van de mens, gaan in tegen de regels van de *dao*. Mensen die zich daarentegen wel bewust zijn van deze universeel geldende regel, gaan op een intelligente manier om met hun leven en hun omgeving (He Xiaoxin, 2006b). Alleen op voorwaarde dat men over een gezond milieu beschikt, kan men aldus een evenwicht tussen yin en yang garanderen. Dit is één van de aspecten waarmee het taoïsme sterk aanleunt bij milieubehoud (He Xiaoxin, 2006a).

2.2.3. Ecologische concepten in de voorschriften

2.2.3.1. Het ontstaan

Kohn (2004) duidt aan dat taoïsten zich minder bezighielden met regels van gedrag en beleefdheid dan confucianisten. Desondanks ontstonden er richtlijnen, voorschriften en regels sinds de oprichting van de eerste taoïstische bewegingen. Hoewel men sinds het ontstaan van het taoïsme als religieuze vorm taoïstische regels terugvindt, vormen ‘regels’ vanuit een taoïstisch perspectief nogal een bizar en tegenstrijdig gegeven (Kohn, 2004). Regels leggen bepaalde handelingen op en gaan daarom precies in tegen de spontaniteit die het taoïsme zo belangrijk acht.

Niettemin werden er binnen het taoïsme regels ingevoerd. Dit heeft wellicht te maken met het feit dat taoïstische monniken in gemeenschappen in tempels samenleefden. Opdat ze in vrede zouden kunnen samenleven, werden er gaandeweg, net zoals bij andere religies, ook in het taoïsme normen vastgelegd.

2.2.3.2. Vier soorten regels

Binnen de taoïstische regels maakt men een onderscheid tussen vier soorten ‘regels’. Een eerste type regels zijn de *jie* 戒 of voorschriften. Onder deze voorschriften vallen ook strikte verbodsregels, zoals de *jin* 禁 of de *ji* 忌.³¹ De *jie* of voorschriften zijn morele regels waar men zich binnen een welbepaalde taoïstische gemeenschap aan moet houden.

De *quan* 劝 of aanbevelingen zijn een tweede type regels. Dit zijn vastgelegde richtlijnen waarin men een duidelijke voorkeur vooropstelt van hoe men het best handelt. Op die manier moedigt men mensen aan om zich op een welbepaalde manier te gedragen, zonder hen daarbij zaken te verbieden, wat bij de *jin* wel het geval is.

Ten derde zijn er de praktische instructies zoals onder andere de *ke* 科, de *gui* 规 en de *lü* 律. Zij beschrijven in detail wanneer en hoe men bepaalde handelingen bij religieuze praktijken moet uitvoeren.

³¹ Meer uitleg over de *jin* en de *ji* is te vinden in Kohn (2004: 3).

De *yuan* 愿 en de *nian* 念³² zijn een vierde type regels. Het zijn uitingen van persoonlijke richtlijnen om in harmonie te leven met de wereld om je heen. Deze richtlijnen vormen de hoogste rang binnen de taoïstische regelgeving. Deze teksten zijn in tegenstelling tot de andere regels niet in de imperatieve wijze maar in de ik- persoon geschreven. Het gaat hier dan ook niet om verplichtingen maar om persoonlijke aanwijzingen (Kohn, 2004).

Bij deze vier type regels komen overal regels terug die handelen over het gedrag tussen mensen zoals bijvoorbeeld ‘men mag niet liegen’ of ‘men mag niet stelen’. Dit zijn dikwijls morele regels die men ook in andere religies aantreft. De vijf ethische regels die herhaaldelijk in taoïstische teksten voorkomen zijn: niet doden, niet stelen, niet liegen, niet in losbandigheid leven en het verbod op intoxicatie. Deze werden ontleend aan het boeddhisme (Kohn, 2004). Men zou dus kunnen stellen dat deze taoïstische voorschriften in de eerste plaats universele regels zijn die het mogelijk maken dat mensen met elkaar samenleven. Behalve de regels die de mensen in staat stellen om met elkaar in vrede te leven, zijn er tevens regels die bepalen hoe men zich in de natuur moet gedragen. Deze voorschriften kunnen een rol spelen op het gebied van milieubescherming. ‘Doodt geen dieren’ of ‘breng geen schade aan het milieu aan’ zijn hiervan voorbeelden. Deze voorschriften die handelen over de relatie tussen de mens en de natuur noem ik ‘ecologische voorschriften’.

2.2.3.3. Enkele ecologische voorschriften

Met de term ‘ecologische voorschriften’ duid ik de voorschriften aan die handelen over het gedrag van de mens in de natuur. Ik ga hoofdzakelijk in op de ecologische voorschriften die men terugvindt bij het eerste type regels of de *jie* 戒. Daarin wordt namelijk het meest expliciet aangetoond hoe men als mens moet omgaan met de natuur en respect moet hebben voor dieren, planten en natuurlijke bronnen. Deze regels kunnen aldus een leidraad vormen voor de mensen.

Yin Zhihua (1996) splitst deze ecologische voorschriften die men terugvindt in de *jie* verder op in drie subtypes. Ten eerste vindt men in de taoïstische regels voorschriften terug om dieren te beschermen. Ten tweede zijn er regels die plantenbescherming opleggen.

³² *Yuan* 愿 betekent zoiets als ‘vastberadenheid’. *Nian* 念 betekent ‘denken aan’ of ‘iets in gedachten houden’. Meer uitleg over *yuan* en *nian* vindt men terug in Kohn (2004: 5).

Tenslotte zijn er nog voorschriften die instaan voor de bescherming van de aardbodem en de natuurlijke bronnen. Hij haalt de waarde aan van ecologische voorschriften uit klassiek-taoïstische werken zoals de *Laojun Shuo Yibabaishijie* 老君说一八百十戒³³ en de *Shengxuan Neijiao jing* 升玄内教经.³⁴ Yin Zhihua (1996) stelt vast dat men in deze voorschriften streeft naar respect voor dieren. Men stelt in deze regels dat het verboden is om dieren te doden, te vangen of te mishandelen.

Aan de hand van deze voorschriften komt men tot de conclusie dat men erg omzichtig moet omspringen met dieren. Naast het feit dat men levende wezens niet mag doden, verzet het taoïsme zich tevens tegen het opschrikken en mishandelen van dieren.[...] Men komt tot de conclusie dat men als beloning geluk verkrijgt wanneer men het dierenwelzijn een hart onder de riem steekt.

Yin Zhihua (1996: 3); eigen vertaling, S.D.

Nadat Yin Zhihua (1996) enkele voorschriften over dierenbescherming heeft voorgesteld, legt hij enkele regels voor met betrekking tot plantenbescherming. Daarin stelt men dat men niet zomaar bomen mag afhakken, bossen in brand mag steken en wortels van planten mag uittrekken. Tenslotte gaat hij in op de voorschriften aangaande de bescherming van de aardbodem en de natuurlijke bronnen. Zo mag men bijvoorbeeld volgens deze regelgeving geen afval in het water storten. Vervolgens komt hij tot het besluit dat er veel gelijkenissen zijn tussen deze taoïstische voorschriften en de ecologische ingesteldheid die men heden ten dage aanneemt.

De houding die het taoïsme tegenover de natuur aanneemt is vergelijkbaar met de ecologische visie die halverwege deze eeuw opkwam. Deze vergelijking zou ons in staat moeten stellen om de belangrijkste waarden die het taoïsme hierboven vernoemde, bekend te maken onder de bevolking. Eén van de grondleggers van de ecologie, de Engelse wetenschapper Aldo Leopold heeft in zijn boek *The Land Ethic* een aantal belangrijke gezichtspunten van de ecologie naar voren gebracht.

- 1) Mensen hebben helemaal geen zeggingskracht over de natuur. Ze maken net zoals alle andere levende wezens deel uit van de kosmos.
- 2) Het is nodig een ecologisch gedachtegoed op te richten. Het is een totaal verkeerde werkwijze om enkel te streven naar economische efficiëntie en geen aandacht te besteden aan de ecologische balans.
- 3) Men moet dit gedachtegoed toepassen op alle geledingen in de natuur. Bloemen, planten, bomen en dieren hebben allemaal het recht op leven en voortplanting. Men mag deze rechten niet ontnemen.

Aan de hand van deze vergelijking komt men tot de ontdekking dat de voorstanders van het taoïsme en de ecologie op dezelfde ethische basis steunen. De zienswijze van ‘De harmonieuze

³³ Letterlijk betekent dit ‘De 180 voorschriften van de Heer Lao’. Deze tekst verscheen voor het eerst in een werk uit de zesde eeuw. Ook in latere teksten wordt naar deze voorschriften verwezen. Er is discussie over het feit of deze voorschriften al dan niet beïnvloed zijn geweest door het boeddhisme (Kohn, 2004).

³⁴ Letterlijk betekent dit ‘Het Innerlijke geschrift aangaande de Verheffing van het Mysterieuze’, DZ1122. Dit is een werk dat stamt uit de periode van de zes dynastieën (220-589). In dit werk komen zowel boeddhistische en taoïstische elementen naar voren. De voorschriften richten zich tot boeddhisten en taoïsten (Schipper en Vertellen, 2000).

éénheid tussen het heelal en de mens' is een illustratie van dit ecologisch gedachtegoed. In deze voorschriften verzet men zich tegen grondvervuiling en waterverontreiniging. Bovendien zorgen deze regels ervoor dat het milieu beschermd wordt.

Yin Zhihua (1996: 4-5); eigen vertaling, S.D.

De visie die men hier naar voren brengt, stemt overeen met de visie die men in het 'filosofisch' taoïsme sterk heeft beklemtoond. Mensen maken net zoals andere levende wezens deel uit van het universum. Alle levende dingen in de natuur, zowel bloemen, planten als dieren, hebben het recht op leven en voortplanting. De denkwijzen uit het 'filosofisch' taoïsme werden in de voorschriften van het 'religieus' taoïsme aldus verder ontwikkeld. Bovendien wou men benadrukken dat ieder individu, door zich aan deze ecologische regels te houden, een bijdrage levert tot de bescherming van het milieu. Yin Zhihua (1996) wijst er tevens op dat het een foutieve denkwijze is om enkel naar economische efficiëntie te streven en geen aandacht te hebben voor de ecologische aspecten. In het derde hoofdstuk zal ik hier dieper op ingaan.

2.2.3.4. De waarde van deze voorschriften

Voorschriften over het gedrag tussen mensen onderling en regels die bepalen hoe men zich als mens in de natuur moet gedragen, zijn universeel. In vele religies vindt men gelijkaardige regels terug omdat deze onontbeerlijk zijn indien mensen in vrede willen samenleven met elkaar en met hun omgeving. Hoewel deze regels enigszins verschillen van religie tot religie, treft men ook enkele universeel menselijke waarden aan die men in iedere religie terugvindt. Regels zoals 'Men mag niet doden' of 'men mag niet liegen' zijn daar een voorbeeld van.

Naast het taoïsme zijn er ook andere religies die begaan zijn met het milieu. Watté (2000) merkt op dat het religieus leven en de ecologie van de aarde onlosmakelijk verbonden zijn. Alle traditionele gemeenschappen die erin geslaagd zijn hun natuurlijke hulpbronnen goed te beheren, hebben dit ten dele gedaan door een religieuze of rituele representatie van natuurbeheer (Watté, 2000). Hiervan getuigt bijvoorbeeld de samenwerking tussen de boeddhistische Gandan-tempel en het ARC in Mongolië.³⁵ Daar is een milieuproject aan de gang dat milieu- educatie vooropstelt.

Het valt echter op dat er in de taoïstische geschriften veel voorschriften handelen over de relatie tussen de mens en de natuur. Dit is mogelijk te verklaren doordat er in de taoïstische

³⁵ Het ARC of 'Alliance for Religions and Conservation' heeft aan de Gandan-tempel een project opgestart om milieubescherming te stimuleren. Dit project bespreek ik in het derde hoofdstuk. He Xiaoxin (2006a) stelt dat het taoïsme inspiratie kan putten uit dit project om het milieubewustzijn bij de bevolking te bevorderen.

visie geen dualiteit bestaat tussen de mens en de natuur. Alles is met alles verbonden en de mens maakt deel uit van de allesomvattende kosmos. Men mag de ecologische waarde van taoïstische voorschriften echter ook niet overschatten. Het taoïsme is niet de enige religie waar men wijst op het belang van een ecologische houding. Ook andere religies zijn bekommerd om het milieu. He Xiaoxin (2006a) stelt dat het taoïsme inspiratie kan putten uit de milieuprojecten van andere religies om op die manier zelf milieuprojecten op te starten. In het derde hoofdstuk ga ik in op dergelijk taoïstisch milieuproject.

2.2.4. Taoïsme als levenswijze: ecologische houding

2.2.4.1. Feng shui 风水

Feng shui betekent letterlijk ‘wind water’ en is een begrip dat dikwijls met het taoïsme geassocieerd wordt. Het komt erop neer dat men in harmonie moet leven met zowel de wind als het water indien men positieve energie wil verwerven en men zich wil onttrekken aan negatieve energie. In Callicott en Ames (1989: 283) definieert men het als volgt: *feng shui* is “the art of taking proper note of the forms of hills, and directions of water courses since these are themselves the outcome of the molding influences of winds and waters.” Dit is een denkbeeld dat in de Chinese cultuur van generatie tot generatie werd overgeleverd. Het wordt tot op vandaag toegepast bij de lokalisatie en oriëntatie van woonplaatsen en kamers, zo stelt Dellios (2001). In Girardot (2001) wordt gewezen op het feit dat men zich in alle lagen van de Chinese samenleving bewust is van de impact van *feng shui*. Op de plaatsen waar *qi* 气³⁶ sterk geconcentreerd is, is de fauna en flora overvloedig aanwezig. Een voorbeeld van de toepassing van *feng shui* bij het bouwen en inrichten van huizen is bijvoorbeeld dat “een huis of dorp op een kleine helling moet gebouwd worden die langs twee of drie kanten omgeven is door hogere heuvelruggen waarbij er zich bomen op de helling bevinden en er een waterloop voorhanden is” (Fan Guangchun (2003); eigen vertaling, S.D.). Dit moet ervoor zorgen dat de *qi* sterk geconcentreerd blijft en niet oplost. In de praktijk zorgen deze toepassingen van *feng shui* ervoor dat mensen tegen overstromingen en stormen beschermd worden. Door middel van de oriëntatie, locatie en inrichting van woningen en kamers in de juiste richting is het aldus mogelijk om zich te onttrekken aan destructieve *qi*. De denkwijze van *feng shui* was

³⁶ *Qi* kan vertaald worden als ‘energie’ of ‘levensenergie’. Volgens Schipper (2007) heeft deze term geen goede tegenhanger in onze taal; het is zoiets als ‘ether’, ‘adem’ of de ‘grondmaterie van het heelal’.

meermaals een krachtige stimulans om het milieu te beschermen omdat men bij de bevolking de aandacht vestigde op de hechte relatie tussen de mens en de natuur.

2.2.5. Taoïstische tempels en milieubescherming

Fan Guangchun (2003) geeft in het eerste deel van zijn artikel een korte toelichting over de ecologische gedachten in taoïstische voorschriften. Deze ecologische gedachten stemmen overeen met de ecologische ideeën waar Yin Zhihua (1996) en Kong Linghong (2004) reeds op gewezen hebben.

In tegenstelling tot de houding van Yin Zhihua (1996) en Kong Linghong (2004), beklemtoont Fan Guangchun (2003) daarenboven de rol die de tempels kunnen spelen bij milieubescherming. Doordat de taoïstische monniken op een milieubewuste manier omgaan met hun omgeving kunnen ze een voorbeeldfunctie vervullen. Bovendien komen ze op voor milieubescherming in de omgeving van de tempels. Fan Guangchun (2003) stelt dat men ondanks de sterke economische groei moet vasthouden aan het idee dat de mens en de natuur een evenwichtige balans vormen. Daarnaast stelt Fan Guangchun (2003) de ‘eerbied voor het milieu’ centraal. Hij wijst op het feit dat de plekken waar boeddhistische en taoïstische tempels opgesteld stonden, vaak gespaard bleven van verwoestingen. Planten en bomen werden op die plaatsen niet vernield omdat men er eerbiedig en respectvol omging met de natuur.

Uiteindelijk komt men tot het besluit dat taoïstische ecologische gedachten en ecologische projecten van tempels in het Noordwesten van China een impact hebben op de ecologische aanpak.

2.2.6. Kritiek

Ideeën omtrent milieu-ethiek kregen de laatste decennia veel aandacht. Men trachtte te achterhalen welke ecologische waarden achter taoïstische ideeën verscholen zaten. Taoïsme werd en wordt nog steeds gezien als een levensopvatting die veel waarde hecht aan het milieu en opkomt voor milieubescherming. Hierdoor is een discussie tot stand gekomen over welke overeenkomsten er bestaan tussen het taoïsme en ecologie. Zo haalde ik hierboven reeds de gelijkenissen aan tussen de taoïstische ecologische voorschriften en de hedendaagse ecologische visie. Dit lokte echter ook reacties uit. Zo beweerden Goldin (2005) en Cooper (1994) dat de overeenkomsten tussen taoïsme en ecologie zwaar overschat worden.

Cooper (1994) stelt in het artikel *Is Daoism green?* dat taoïstische ideeën milieu-ethiek niet noodzakelijkerwijze hoeven te bevorderen. Hij stelt dat men onterecht ecologische

waarden aan het taoïsme heeft toegekend. Goldin (2005) stelt in *Why daoism is not environmentalism* eveneens dat het merendeel van de onderzoekers het ecologisch aspect in de taoïstische teksten te hoog inschat. Hij merkt op dat men van filosofen uit het verleden niet kan verwachten dat ze een antwoord bieden op milieuproblemen die zich intussen ontwikkeld hebben. Bij het ontstaan van het taoïsme kon men uiteraard de schadelijke impact van onder meer water- en luchtvervuiling niet voorzien. Door een analyse van passages uit de *Zhuangzi* komt Goldin (2005) tot het besluit dat men in deze teksten nooit wijst op de schadelijke gevolgen van milieuvuiling en men milieubescherming niet hoog in het vaandel draagt. Het zijn vooral de hedendaagse filosofen die een ecologische interpretatie hebben toegekend aan het taoïsme. Niettemin stelt Goldin (2005) dat men zich toch kan laten inspireren door filosofen zoals Zhuangzi. Het feit dat men in het taoïsme de verbintenis tussen de mensheid en de natuur centraal stelt in plaats van de natuur te zien als een plaats waar de mensheid over domineert, is waardevol voor onze samenleving (Goldin, 2005).

Het is moeilijk om te weten te komen hoe taoïstische concepten met betrekking tot het milieu oorspronkelijk geïnterpreteerd werden. Het is helemaal niet eenvoudig om te achterhalen of het ecologische aspect in die tijd van groot belang was. In de periode waarin deze gedachten ontstonden, hadden de ecologische problemen namelijk nog niet dezelfde omvang bereikt als nu. Ik denk echter dat het nuttig kan zijn om dit ecologische aspect te bestuderen, zelfs indien deze ethische concepten van het taoïsme oorspronkelijk weinig ecologische waarde met zich meebrachten. China heeft namelijk te kampen met heel wat knelpunten als het aankomt op ecologisch bewustzijn. Daarom kan een taoïstische levensvisie een stimulans zijn voor het verhogen van het ecologisch bewustzijn.

Uiteraard moet men bewust zijn van het feit dat de ecologische concepten van het taoïsme nooit kunnen volstaan. Langs de ene kant mag men het belang van deze ecologische concepten niet onderwaarden, maar langs de andere kant moet men zich er ook bewust van zijn dat men deze concepten niet mateloos overwaardeert (Kong Linghong, 2004).

Men moet uiteraard wel beseffen dat de milieu-ethiek van het taoïsme ook beperkingen heeft en niet volstaat.[...] Het feit dat deze milieu-ethiek niet volstaat en zijn eigen beperkingen heeft zal binnen het gezichtsveld van de moderne ecologische filosofie leiden tot hervormingen en verbeteringen. Als men vanuit de ingesteldheid die men vandaag de dag aanneemt, gaat kijken naar de verhouding tussen de ecologische concepten, de milieu-ethiek van het taoïsme en de ecologische filosofie van de moderne milieu-ethiek, dan is het duidelijk dat men deze verhouding niet simpelweg mag onderwaarden of negeren. Men mag deze verhouding echter ook niet mateloos overwaarden; men moet er een realistische waardering aan toekennen. Het is enkel op deze manier mogelijk om deze vaststelling op een grondige manier bekend te maken (aan de buitenwereld) en in geringe mate inspiratie te halen uit de ecologische visie en de milieu-ethiek

van het taoïsme waardoor de milieu- ethiek en de ecologische filosofie zich zouden kunnen verder ontwikkelen.

Kong Linghong (2004: 12); eigen vertaling, S.D.

Ecologisch bewustzijn hangt samen met zodanig veel andere elementen zoals de rol van de regering, milieu-educatie, aandacht voor milieubescherming, enz. Men mag het nooit als een afzonderlijke entiteit beschouwen, los van zijn sociale, politieke en economische context. Bovendien moet men zich ook de vraag stellen in welke mate de taoïstische ecologische voorschriften van belang waren, want het is niet omdat er veel voorschriften neergeschreven werden dat alle taoïsten deze voorschriften ook effectief naleefden.

Hoofdstuk 3: Ecologisch bewustzijn in China

3.1. Een schets van de milieuproblematiek in China

Overall ter wereld heeft het milieu het zwaar te verduren. Vanuit de internationale politiek gaat er de laatste jaren veel aandacht uit naar de milieuproblemen. Zo kennen we bijvoorbeeld de problematiek rond de klimaatsverandering. Men heeft vastgesteld dat China voor een groot deel verantwoordelijk is voor het feit dat deze milieuproblemen toenemen (He Xiaoxin, 2006a). Vermader (2000) stelt dat negen van de tien meest vervuilde steden zich op het Chinese vasteland bevinden. Zo nam de luchtverontreiniging toe doordat de industrieën en het luchtverkeer in China een zeer sterke groei kende. Zowel in de stad als op het platteland ervaart men steeds meer de gevolgen van de vervuiling. Ter illustratie zal ik hier enkele milieuproblemen aanhalen opdat men zich een beeld zou kunnen vormen van de huidige situatie in China. Ik concentreer me voornamelijk op de kennis en de bewustwording van deze milieuproblemen. Vooraleer hier op in te gaan, volgen hieronder enkele actuele bedenkingen rond de milieuproblematiek in de wereld en in China.

- Als men dezelfde koers blijft varen, zullen tegen 2025 twee op drie mensen in de wereld te maken krijgen met een tekort aan water. Dit tekort kan oorlogen uitlokken.
- Volgens gegevens uit 2000 van de Verenigde Naties zijn 24 percent van de diersoorten met uitsterven bedreigd.
- Het rapport 'Een gezond milieu als preventie tegen ziektes' dat in Genève in 2006 door de Wereldgezondheidsorganisatie³⁷ werd opgesteld, stelt dat 24 percent van de ziektes te wijten is aan een negatieve beïnvloeding van het milieu.
- De stijging van de temperatuur op aarde was van 1991 tot 2006 groter dan de stijging die zich gemiddeld over een periode van dertig jaar uitstrekt.
- China draagt voor 12 percent bij tot de wereldwijde uitstoot van koolstofdioxide. Deze uitstoot is één van de voornaamste oorzaken voor de opwarming van de aarde.
- De Wereldgezondheidsorganisatie publiceerde in 2005 een rapport met een top tien van de steden met de meeste luchtvervuiling. Zeven van die steden bevinden zich op Chinees grondgebied, waaronder ook Peking. Het meest treffende voorbeeld is Taiyuan, gelegen in de provincie Shaanxi, waar de meeste luchtvervuiling van de hele wereld wordt opgemeten.
- De uitstoot van koolstofdioxide reikte in China in 2005 tot 21 miljoen ton. Daarmee behoort China tot de landen waar de vervuiling door de uitstoot van rook en stof het zwaarst is.

He Xiaoxin (2006a: 4-5); eigen vertaling, S.D.

³⁷ De afkorting *shiwei zuzhi* 世界卫生组织 in de Chinese tekst staat voor *shijie weisheng zuzhi* 世界卫生组织 of de 'Wereldgezondheidsorganisatie'. De Wereldgezondheidsorganisatie (WGO) werd opgericht in 1946. Hierin definieert men gezondheid als een toestand van volledig fysiek, mentaal en sociaal welzijn; de term 'gezond' slaat dus niet enkel op de afwezigheid van een ziekte. Het belangrijkste orgaan van de WGO is de Wereldgezondheidsvergadering, een jaarlijkse bijeenkomst van alle WGO- staten (dit zijn 191 landen) in Genève (Departement Internationaal Vlaanderen, 2007).

Op dit ogenblik zijn er in China grootschalige milieuproblemen die hun tol eisen. Deze situatie zal onherroepelijk escaleren indien men geen maatregelen neemt om de milieuproblematiek aan te pakken.

3.2. De noodzaak van een milieubewuste houding

Volgens Li Xiaofan (2006) en Yang Shu-wen en Liu Jing-ling (2004) is het noodzakelijk dat de bevolking een milieubewuste houding aanneemt zodat men naar de toekomst toe bewuster leert om te gaan met het milieu om deze problematiek aan te pakken. Als men het Chinese volk milieubewust wil maken, moet er in de eerste plaats voldoende kennis zijn van de milieuproblematiek. Het is noodzakelijk dat men de problemen en de mogelijke oplossingen met betrekking tot het milieu voorstelt. De problemen waar mensen zich over de hele wereld het snelst van bewust worden, zijn de problemen die hen direct aanbelangen. “Much as in most of the developed world, they tend to care about the environment primarily when it affects them directly” zo stelt Harris (2006: 12).

‘Milieuvervuiling’ is een allesomvattende term waarmee men kan verwijzen naar zowel lokale als mondiale vormen van milieuvervuiling. Harris (2006) maakt een onderscheid tussen milieuproblemen op verschillende niveaus naargelang hun omvang. Zo zijn er huiselijke, lokale, nationale en mondiale problemen. Voorbeelden van ‘huiselijke problemen’ zijn onder meer problemen die betrekking hebben tot de volksgezondheid zoals het gebrek aan zuiver drinkwater. Lokale problemen handelen over moeilijkheden die zich in een bepaalde regio stellen, zoals bijvoorbeeld grondwater- en luchtvervuiling. In China maken woestijnvorming en zure regen deel uit van de milieuproblematiek op nationaal vlak. Een voorbeeld van een mondiaal probleem is de klimaatsverandering. De nationale, mondiale en lokale milieuproblemen oefenen een effect uit op de dagelijkse leefwereld van de Chinese bevolking. Het gebrek aan zuiver drinkwater is daar een voorbeeld van. ‘Milieuvervuiling’ wordt door de bevolking in eerste instantie ervaren bij huiselijke en lokale problemen. Daarom is het belangrijk om de bevolking eerst bewust te maken van deze problemen omdat deze het dichtst bij hun leefwereld staan. Chinezen hebben op dit vlak net dezelfde attitude als mensen van andere landen (Harris, 2006).

3.3. Het gebrek aan ecologisch bewustzijn onder de bevolking

3.3.1. Inleiding

Het ecologisch bewustzijn onder de bevolking in China is relatief beperkt (Xi Jin, 2005). Aan de mensen kennis bijbrengen over de milieuproblematiek is bijgevolg noodzakelijk indien men de bevolking daadwerkelijk wil sensibiliseren. In wat volgt richt ik mijn blik op het milieubewustzijn bij de Chinese bevolking. Uiteraard is het moeilijk om een abstract concept als ‘ecologisch bewustzijn’ te bestuderen. Het is niet evident om na te gaan in welke mate een persoon zich ‘bewust’ is van een bepaalde problematiek. Bovendien leidt een graad van bewustzijn nog niet noodzakelijk tot een effectieve aanpak van de reële problemen. Zelfs al stellen Chinezen dat milieubescherming belangrijk is, daarom gaan ze zich nog niet noodzakelijkerwijze milieubewust gedragen (Harris, 2006).³⁸

In dit onderdeel wordt een omschrijving gegeven van het begrip ‘ecologisch bewustzijn’. Ik licht het milieubeleid in China toe vanaf de oprichting van de Volksrepubliek. Vervolgens bespreek ik een aantal factoren die medeverantwoordelijk zijn voor het feit dat het ecologisch bewustzijn bij de bevolking laag is.

3.3.2. Het begrip ‘ecologisch bewustzijn’

Het is niet éénvoudig om een begrip als ‘ecologisch bewustzijn’ te omschrijven. Niettemin is het belangrijk om eerst een korte duiding te geven over wat dit begrip juist inhoudt. Het rapport van Xiaolin Xi (1998: 2) stelt de volgende werkdefinitie voor:

Public environmental awareness is the environmental awareness of all members (individuals and groups) of a society as a whole. It reflects the overall environmental awareness of the whole society as well as the characteristics for every individual and group.

‘Algemeen ecologisch bewustzijn’ in dus een term die wijst op het ecologisch bewustzijn bij alle mensen uit een samenleving. Tussen de individuen onderling kunnen er grote verschillen heersen, naargelang bijvoorbeeld leeftijd en woonplaats. Harris (2006) stelt dat men een onderscheid moet maken tussen de inwoners van het platteland en de stad, tussen de ouderen en de jongeren, tussen de laag- en hooggeschoolden en tussen de arme en meer welvarende mensen. Er dient rekening gehouden te worden met deze verschillen wanneer men het ecologisch bewustzijn bij de gehele bevolking onder de loep neemt.

³⁸ In 3.3.7. ‘Realizing conciousness’ and ‘participation sense’ leg ik deze begrippen nader uit: zie p.41.

3.3.3. Het milieubeleid in China

Om in te gaan op de rol van de milieuwetgeving, is het noodzakelijk om eerst enkele algemene kenmerken van de Chinese wetgeving toe te lichten. De implementatie van de wetgeving in China schiet namelijk op heel wat gebieden tekort, wat eveneens merkbaar is in de implementatie van de milieuwetten. Dit deel schetst een beeld van de evolutie van de milieuwetgeving in China en de problemen die zich daarbij stellen.

3.3.3.1. Chinese wetgeving: algemeen

Bij de oprichting van de Volksrepubliek China deden zich heel wat grondige hervormingen voor. In 1954 trad de eerste grondwet van de Volksrepubliek China in voege. Tal van wetten werden opgesteld en belangrijke wetgevende en gerechtelijke instellingen werden gesticht. Het duurde echter nog tot 1983 vooraleer de eerste milieuwetten tot stand kwamen. Na de uitvaardiging van de grondwet bleef echter het idee overheersen dat het beleid van de partij en de staat belangrijker waren dan de wettelijke regels. Er waren dan wel wetten maar deze werden in grote mate verwaarloosd. Tijdens de Culturele Revolutie werd de wetgeving afgeschaft en het gerechtelijk apparaat werd volledig ontbonden. Na de Culturele Revolutie moest het juridisch systeem grondig heropgebouwd worden.

Één van de grootste problemen inzake wetgeving waar China vandaag mee te kampen krijgt, is de onduidelijke verdeling van de wetgevende macht tussen de verschillende instanties. Het Nationaal Volkscongres of de *Quanguo renmin daibiao dahui* 全国人民代表大会 en het Permanent Comité van het Nationaal Volkscongres of de *Quanguo renmin daibiao dahui changwu weiyuanhui* 全国人民代表大会常务委员会 vertegenwoordigen de wetgevende macht.³⁹ Het Nationaal Volkscongres mag basiswetten uitvaardigen, maar het Permanent Comité van het Nationaal Volkscongres mag daarenboven andere wetten opstellen. Nergens in de grondwet staat omschreven hoe die twee moeten worden onderscheiden en wie uiteindelijk beslist bij tegenstrijdige adviezen. Het spreekt voor zich dat dit tot een groot tekort aan stabiliteit leidt. Dit wordt versterkt door de onduidelijke verdeling van de wetgevende macht tussen de centrale en de lokale autoriteiten. Sinds 1982 werd ook wetgevende bevoegdheid toegekend aan de Volkscongressen van de provinciale hoofdsteden,

³⁹ De ruim 3000 leden van het Nationaal Volkscongres worden om de vijf jaar gekozen uit de Regionale Volkscongressen. De afgevaardigden komen eenmaal per jaar voor een periode van twee weken bij elkaar. Het Nationale Volkscongres ziet toe op de naleving van de grondwet en kiest de president van China. Het Permanent Comité van het Nationaal Volkscongres bestaat uit een 150-tal personen. De leden van het Permanent Comité nemen tussen de sessies van het Nationaal Volkscongres de taken van het Nationaal Volkscongres waar. De leden van het Permanente Comité kiest men tijdens de jaarlijkse slotvergadering van het Nationaal Volkscongres (Wikipedia, 2007).

de hoofdsteden van de autonome regio's⁴⁰, een aantal grote steden en de Speciale Economische Zones (SEZ).⁴¹ Lokale autoriteiten mogen in de praktijk wetten uitvaardigen in zowat alle domeinen waar de centrale regering nog geen wetgeving over heeft opgesteld. Die wetgeving geldt dan enkel in hun rechtsgebied. In theorie mogen deze wetten niet tegenstrijdig zijn met de wetgeving van de centrale instanties. In de realiteit zijn er echter vele voorbeelden terug te vinden van tegenstrijdige wetgeving. Door de vage en flexibele bewoordingen waarin de wetten zijn opgesteld, blijft er een tendens bestaan bij de lokale regeringen en administratieve instanties om de lacunes op te vullen met eigen reglementen die lokaal van kracht zijn.

3.3.3.2. Milieubeleid en milieuwetgeving in China vanaf 1949

De politiek van Mao Zedong heeft voor een verregaande aantasting van het milieu gezorgd. Één van de slogans van Mao luidde *Ren ding sheng tian* 人定胜天 of 'Man must conquer Nature' (Shapiro, 2001). De industrialisatie nam een centrale plaats in en de graanproductie stond voorop. Om deze doelstellingen waar te maken werden wouden ontbost en meren drooggelegd.

Bij de overgang van de gecentraliseerde economie naar de markteconomie in het begin van de jaren '80 kwamen er voor het eerst milieuwetten tot stand. Tegelijkertijd was dit het beginpunt van de snelle economische vooruitgang in China. Ondanks het ontstaan van de milieuwetten werd er vaak geen rekening gehouden met de schadelijke impact van de economische ontwikkelingen op het milieu.

Wat de evolutie van het milieubeleid in de Volksrepubliek China betreft maakt Xi Jin (2005) een opdeling in vier periodes.

Ten eerste is er de periode van 1949 tot 1972 waarin er nog geen wetten en reglementen bestonden rond milieubescherming. Men ging er van uit dat milieuproblemen enkel bestonden

⁴⁰ In de Volksrepubliek China zijn er vijf provincies die het statuut van 'autonome regio' verkregen hebben: het autonome gebied in Tibet, Binnen-Mongolië, Ningxia, Guangxi en Xinjiang. Langs de ene kant zijn de autonome gebieden een onvervreemdbaar deel van de Volksrepubliek en moet men in deze autonome gebieden de politiek van de regering naleven. Langs de andere kant moet men de speciale karakteristieken en noden van de autonome gebieden in acht nemen door hen een grotere macht te verlenen in het bestuur van de eigen zaken en kan men in bepaalde gevallen afwijken van nationale richtlijnen" (Belgium-China Association, 2007).

⁴¹ Een Speciale Economische Zone, afgekort als SEZ, is een gebied in een land waarbinnen bijzondere wetten gelden die buitenlandse investeringen aantrekkelijker maken. In het gebied hoeven bijvoorbeeld geen of veel minder invoerrechten en andere belastingsgelden betaald te worden. Voorbeelden van Speciale Economische Zones in China zijn Shanghai en Shenzhen (Wikipedia, 2007).

in kapitalistische landen, maar in geen geval in China. De milieuproblematiek werd simpelweg genegeerd door de regering.

De tweede periode begint vanaf 1973. Vanaf dit moment komen de milieuproblemen op de politieke agenda te staan. In 1973 vindt de eerste ‘National Conference on Environmental Protection’ plaats. Hiermee vangt de tweede periode aan die tot 1983 duurt. Deze conferentie kwam er naar aanleiding van de eerste VN-milieuconferentie in Stockholm in 1972, waar ook vertegenwoordigers van China aanwezig waren. Deze conferentie zorgde ervoor dat de internationale milieuproblematiek geleidelijk aan meer aandacht kreeg. Belangrijk in deze periode is dat men de milieuproblemen die tot dan toe door de regering genegeerd werden, na lange tijd erkent. In 1974 wordt de ‘Leading Group of Environmental Protection’ van de Staatsraad⁴² opgericht. In december 1978 geeft het Centraal Comité van de Communistische Partij een document uit, waarin staat dat de strijd tegen de vervuiling en de bescherming van het milieu essentiële zaken zijn in een socialistische samenleving (Xi Jin, 2005). Ten slotte vindt in 1983 de tweede ‘National Environment Protection Conference’ plaats. Kort daarna wordt milieubescherming opgenomen in de grondwet. Zo kwam in 1983 de eerste wet met betrekking tot milieubescherming van de Volksrepubliek China tot stand.

De derde periode duurt van 1983 tot 1992. De eerste wetten en reguleringen rond milieubescherming worden opgesteld. Verscheidene bureaus die zich bezighouden met milieubescherming vinden hun oorsprong. Er wordt een onafhankelijk bureau NEPA⁴³ opgericht met regionale afdelingen dat de uitvoering van de milieuwetten moet coördineren en bewaken. Zowel economische ontwikkelingen als milieubescherming krijgen veel aandacht, maar het belang van de economie krijgt meestal de bovenhand en dit is vaak niet in overeenstemming met milieubescherming.⁴⁴ Voorstellen van oplossingen voor de milieuproblematiek zijn in deze periode nog heel beperkt. Bovendien laat de opstelling en de controle van de wetten en reglementen heel wat te wensen over. Zo zijn er in de wetten tal van contradicties – een probleem dat zich in alle aspecten van de Chinese wetgeving stelt – en komen ecologische overwegingen zelden ter sprake bij economische beslissingen.

De laatste periode start in 1992 en duurt tot op heden. In 1992 vindt de VN Conferentie inzake Milieu en Ontwikkeling plaats in Rio de Janeiro. Deze conferentie vormt een keerpunt in het milieubeleid van China. Vanaf dan komt er een strengere controle op de naleving van

⁴² De staatsraad is het kabinet van de Volksrepubliek China. De voorzitter van het kabinet is op dit ogenblik de premier Wen Jiabao 温家宝. De Staatsraad wordt door het Nationaal Volkscongres gekozen, welke ook bevoegd is het kabinet te ontbinden (Wikipedia, 2007).

⁴³ NEPA staat voor National Environmental Protection Agency.

⁴⁴ In 3.3.6. ‘Milieu en economie: twee onverenigbare zaken?’ ga ik hier dieper op in: zie p.40.

de wetten, ontstaan er milieu-ngo's en worden nieuwe overheidsinstanties zoals de State Environmental Protection Administration (SEPA) of de *Guojia huanjing baohu zongju* 国家环境保护总局 opgericht. Dit bureau staat in voor de ontwikkeling van het milieubeleid, het ontstaan van milieuwetgeving en de implementatie ervan.⁴⁵ De ontwikkelingen vanaf 1992 spelen tot op heden een cruciale rol bij de vorming van het ecologisch bewustzijn bij de bevolking. Vooral deze laatste periode te bespreken in 3.4.3. 'Laatste vorderingen op het vlak van milieubeleid' bespreek ik enkele knelpunten.

3.3.3.3. Problemen bij de implementatie van de milieuwetgeving

Op punt stellen van milieuwetgeving blijkt de grote uitdaging te zijn, evenals het toezien op milieuovertredingen in bepaalde gebieden (Ministerie Economische Zaken Nederland, 2007).

Één van de problemen is dat “the government in China is both player and rule maker. It not only initiates and manages economic development, but controls and administers environmental protection as well” (Xi Jin, 2005). Een ander probleem bij de implementatie van de milieuwetten is dat er een onduidelijke afspraak is tussen de wetgevende macht van de centrale en lokale autoriteiten. Beslissingen rond milieubeheer worden vaak door lokale autoriteiten gemaakt. Dit betekent dat de aanpak van de milieuproblematiek in zekere mate afhangt van de goodwill van de lokale autoriteiten of de leiders ervan (Xi Jin, 2005). Dit probleem stelt zich niet enkel bij de milieuwetgeving. Bij andere wetten stellen zich gelijkaardige problemen.

3.3.4. De bevolkingstoename

In China was er tussen 1978 en 1995 een stijging van de bevolking met 180 miljoen inwoners (Girardot, 2001). Deze bevolkingsexplosie ging gepaard met een sterke toename van de vervuiling. De bevolkingstoename is naast de economische groei, één van de grootste struikelblokken als het aankomt op milieubescherming (Girardot, 2001).

⁴⁵ Meer informatie over de SEPA is te vinden op de officiële website: zie <http://english.sepa.gov.cn/>

3.3.5. De kloof tussen het platteland en de stad

De laatste decennia was er in China sprake van toenemende urbanisatie (Girardot, 2001). Dit versterkt de verschillen tussen het plattellandsleven en de stedelijke samenleving. Dit uit zich eveneens in de houding die men heeft ten opzichte van het milieu. Zo is het voor de stedelijke bevolking in China haast onmogelijk om zich niet ‘bewust’ te zijn van de luchtvervuiling, aangezien iedereen in de stad er dagelijks mee geconfronteerd wordt. De plattellandsbevolking is zich daarentegen vaak helemaal niet bewust van problemen zoals water- en luchtvervuiling. De kennis van de milieuproblematiek bij de plattellandsbevolking is bijgevolg ook zo goed als nihil (Harris, 2006). Dit staat in contrast met de kennis en het bewustzijn van de milieuproblemen bij de stedelijke bevolking.

3.3.6. Milieu en economie: twee onverenigbare zaken?

De snelle economische groei vanaf de jaren '80 is één van de grootste oorzaken voor het gebrek aan milieubescherming, zo stelt Zhang Kunmin, secretaris-generaal van de ‘China Council for International Cooperation on the Environment and Development’ (CCICED) of de Zhongguo huanjing yu fazhan guoji hezuo weiyuanhui 中国环境与发 展 国际 合作 委员会⁴⁶ (Girardot, 2001). Milieu en economie lijken twee onverenigbare zaken. Uitbreiding van de economie leidt vaak tot meer milieuverontreiniging, terwijl strengere milieu-eisen de economische groei kunnen belemmeren.

Harris (2006) ging na in welke mate de Chinezen ervan overtuigd zijn dat de milieuproblematiek dringend om aandacht vraagt. Hij stelt vast dat er onder de Chinese bevolking wel een algemeen gevoel is dat een gezond milieu belangrijk is, maar dat het merendeel van de bevolking ervan overtuigd is dat economische ontwikkelingen op de eerste plaats moeten komen. Nochtans zou men in het streven naar economische ontwikkelingen de draagkracht van het milieu in acht moeten nemen (He Xiaoxin, 2006b). Xiaolin Xi (1998) stelt daarentegen dat economische ontwikkeling en milieubescherming beiden belangrijke prioriteiten zijn. Zowel Harris (2006) als Xiaolin Xi (1998) zijn van mening dat Chinezen van anderen, in het bijzonder van de regering, verwachten dat er aandacht besteed wordt aan milieubescherming en er vaak geen besef is dat men zelf ook een rol kan spelen. Buiten de grote steden en de universiteiten is er dan ook weinig sprake van ecologisch bewustzijn. Zo

⁴⁶ De ‘China Council for International Cooperation on Environment and Development’ werd in 1992 door de Chinese regering opgericht in navolging van de internationale milieu-conferentie te Beijing. Het is een non-gouvernementeel adviserend bureau dat zowel samenwerking als uitwisseling tussen China en de internationale gemeenschap op het vlak van milieu en ontwikkeling tot doel stelt (China Council for International Cooperation on Environment and Development, 2007).

stelt Harris (2006: 9) “Villagers will say they are extremely concerned about protecting nature but admit they will sacrifice it for economic gain.”

3.3.7. ‘Realizing consciousness’ en ‘participation sense’

Het begrip ‘ecologisch bewustzijn’ analyseren is geen gemakkelijke opgave. Het begrip ‘ecologisch bewustzijn’ kan vanuit twee standpunten geïnterpreteerd worden (Yang Shu-wen en Liu Jing-ling, 2004; Xiaolin Xi, 1998). Ten eerste omvat ‘ecologisch bewustzijn’ de kennis over het milieu. Dit houdt de kennis en de visie in die de mensen hebben tegenover milieubescherming. Yang Shu-wen en Liu Jing-ling (2004) bestempelen dit met het begrip ‘realizing consciousness’ omdat het hierbij gaat om het bewustzijn van de inwoners over de milieuproblematiek. Ten tweede is er de reële aanpak van de bevolking van de ecologische problemen. Dit is de manier waarop de mensen zich effectief gedragen. Dit kan men omschrijven als ‘participation sense’ (Yang Shu-wen en Liu Jing-ling, 2004).

Opdat men kan spreken van een hoge graad van ecologisch bewustzijn, is het noodzakelijk dat er zowel een bewustwording is over de milieuproblematiek (realizing consciousness) als een aanleg om effectief te participeren en zich milieubewust te gedragen (participation sense). Het is dus belangrijk dat beide elementen aanwezig zijn (Xiaolin Xi, 1998). Een zekere graad van bewustzijn leidt namelijk nog niet noodzakelijk tot de aanzet om daadwerkelijk te participeren of om je eigen gedrag te veranderen. Hoewel er geen participatie kan zijn zonder bewustwording, kan er wel bewustwording zijn zonder participatie. Zo is in China een groot deel van de bevolking zich wel bewust van de problematiek, maar daarom heeft men nog niet de neiging om zich ook daadwerkelijk milieubewust te gedragen. Alhoewel men zegt dat men erg bezorgd is om het milieu en bereid is om het milieu te beschermen, gaat dit vaak niet hand in hand met het werkelijke gedrag (Xiaolin Xi, 1998). Er is dus een discrepantie tussen de ‘realizing consciousness’ en de ‘participation sense’. De visie van de Chinezen over het milieu is vaak tegenstrijdig met hun werkelijke aanpak..

De laatste decennia worden steeds meer Chinezen zich bewust van de milieuproblemen. De uitvaardiging van de milieuwetgeving versterkte dit bewustzijn. Op het vlak van ‘participation sense’ staat men echter nog in de beginfase en het is vooral daaraan dat men in de toekomst nog moet verder werken. Een aantal milieu-ngo’s toonden reeds aan dat er een gebrek is aan participatie en proberen hierin beetje bij beetje verandering te brengen.

3.4. Een positieve tendens

Bij het merendeel van de Chinese populatie is er sprake van een zekere kennis en een ‘realizing conciousness’. Dit vormt een stevige basis om ervoor te zorgen dat men hen kan mobiliseren om het milieu te beschermen in de toekomst (Xiaolin Xi, 1998). Wanneer men bijvoorbeeld bij de bevolking peilt naar de impact van milieuvervuiling op de gezondheid, stelt men vast dat het merendeel van de inwoners in de grote steden zich bewust is van deze gevaarlijke gevolgen (Xiaolin Xi, 1998). Zo waren bij het Qingdao-rapport en het Lianyungang- rapport ⁴⁷ bijvoorbeeld meer dan 90 percent van de ondervraagden zich bewust van de negatieve impact van milieuvervuiling op de gezondheid. Men mag echter niet uit het oog verliezen dat er ook hier een groot verschil is met de visie van de plattelandsbevolking.

3.4.1. Jongere generatie gaat bewuster om met het milieu

Men kan vaststellen dat er een onderscheid is tussen de jongere en de oudere generatie, wat betreft de kennis over milieuproblemen en de motivatie om hier tegen in te gaan (Yang Shu-wen en Liu Jing-ling, 2004). Leeftijd en opleidingsniveau spelen een belangrijke rol. Aangezien de jongeren van vandaag verantwoordelijk zullen zijn voor het opstellen van milieuwetten en het sensibiliseren van de bevolking naar de toekomst toe, is het in de eerste plaats belangrijk dat zij op een ecologisch bewuste manier leren te leven. De jongeren denken daarenboven ook meer aan de toekomst van hun eigen kinderen, wat hen kan aanzetten om ecologisch bewust te denken.

3.4.2. De rol van de media

De media schenken sinds het einde van de jaren '80 heel wat aandacht aan de milieuproblematiek wat het bewustzijn bij de bevolking in grote mate verhoogt. Zo stelt Xiaolin Xi (1998: 23-29):

Over 70 % of people use the news media as their most important channel for acquisition of environmental information. Television, radio broadcasts, and newspaper or magazine articles all have great power to influence people's ideas and can be great tools for enhancing public environmental awareness. [...] Of all factors, effective environmental protection efforts and environmental reports by news media have the largest positive and significant influences over public environmental awareness.

⁴⁷ Dit zijn twee rapporten die peilen naar ‘public environmental awareness’ in China. Het Lianyungang-rapport kwam in 1997 tot stand en daarbij werden 8000 mensen ondervraagd. Het Qingdao-rapport kwam in 1994 tot stand door middel van een samenwerking tussen de stad Qingdao, de Chinese Academy of Social Sciences en de National Environmental Protection Agency, afgekort als NEPA (Xiaolin Xi, 1998).

3.4.3. Laatste vorderingen op het vlak van milieubeleid

In 3.3.3.2. ‘Milieubeleid en milieuwetgeving in China vanaf de Volksrepubliek’ gaf ik reeds een overzicht van de evolutie van het milieubeleid. In dit onderdeel ga ik dieper in op de meest recente vorderingen (vanaf 1992) op het vlak van milieubeleid en milieuwetgeving.

De VN Conferentie inzake Milieu en Ontwikkeling, die in 1992 plaatsvond, was een sleutelmoment voor een globaal beleid inzake het welzijn van de huidige en toekomstige generaties op economisch, ecologisch en sociaal gebied. Op deze conferentie staat het begrip ‘duurzame ontwikkeling’⁴⁸ centraal. Men beschouwt dit ogenblik als een mijlpaal voor de mondiale respons op de globale milieuproblematiek (Aminal, 2003). In deze periode probeert ook China zich een weg te banen naar duurzame ontwikkeling. Er komen strengere milieuwetten en men begint controle uit te oefenen op de naleving van deze milieuwetten (Xi Jin, 2005). In 1994 ontstaan de eerste milieu-ngo’s in China. Intussen zijn er over heel China milieu-ngo’s verspreid. In 3.4.4. geef ik wat meer uitleg over de rol en de doelstellingen van deze ngo’s. In 1998 werd de ‘leading group’, die reeds in 1974 opgericht was, verder uitgebreid en kreeg het de naam State Environmental Protection Administration (SEPA). De SEPA is de overheidsinstantie die toeziet op het ontwikkelen en stimuleren van het milieubeleid, de milieuwetgeving en implementatie ervan. Voor de uitvoering is SEPA afhankelijk van lokale Environmental Protection Bureaus (EPB's) in de provincies en stadsregio’s (Ministerie Economische Zaken Nederland, 2007). De voornaamste taken van de SEPA zijn het opstellen van algemene en specifieke wetten en reglementen alsook het opstellen van administratieve richtlijnen. Daarenboven is de SEPA verantwoordelijk voor projecten met betrekking tot milieubescherming, de implementatie van de milieuwetgeving, het onderzoek naar effectieve mogelijkheden om het milieu te beschermen, het coördineren van milieu-educatie en het stimuleren van participatie en de oprichting van milieu-ngo’s⁴⁹ (State Environmental Protection Administration, 2004). De laatste jaren wordt steeds meer geld vrijgemaakt voor deze ngo’s.

⁴⁸ Duurzame ontwikkeling is in het Westen de laatste jaren een zeer belangrijke term. Duurzame ontwikkeling staat voor een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van het heden zonder de behoeftetevoorziening van de komende generaties in het gedrang te brengen. “De behoeften waarin voorzien moet worden, zijn zowel economisch (goede levensstandaard) en sociaal (billijke verdeling, sociale integratie) als milieugebonden (gezond leefmilieu). In die behoeften moeten niet alleen vandaag maar ook morgen voorzien worden” (Forum voor duurzame ontwikkeling, 2007).

⁴⁹ Voor de volledige opsomming van de taken en verantwoordelijkheden van de SEPA: zie http://english.sepa.gov.cn/xztz/jgzn/gszn/200606/t20060630_50000.htm

3.4.4. Milieu-ngo's in China

Het is duidelijk dat in China de regering als voornaamste instantie wordt gezien die zich bezighoudt met de milieuproblematiek. Dit zorgt ervoor dat er erg weinig ruimte is voor ngo's (Xi Jin, 2005). In eerste instantie moet duidelijk gemaakt worden dat het begrip 'ngo' in China een moeilijk te definiëren begrip is. De term 'ngo' is ontstaan in 1945 bij de oprichting van de Verenigde Naties. In China staan echter alle organisaties in feite onder toezicht van de regering, wat nogal paradoxaal is met de term 'ngo'. Xi Jin (2005) maakt daarom een onderscheid tussen de gongos, de voorloper van de ngo's en de eigenlijke ngo's. Gongos staat voor 'Government Organized ngo'. Xi Jin (2005: 54) definieert deze gongos als volgt:

Beginning in the early 1980s, the central government devolved greater administrative and financial authority to lower-level governments. In this period of institutional reform, the Chinese government also opened political opportunities for NGOs to be created. Some environmental organizations created by the government itself was certified and registered with a government agency to work as independent and legal social organizations (Ho, 2001). Such organizations are defined as Government Organized NGOs (gongos) in China.

De eigenlijke ngo's zijn in China een recent fenomeen. Voor 1994 bestonden in China geen milieu-ngo's. De eerste ngo die zich bezighield met milieubescherming werd op 31 maart 1994 opgericht. De oorspronkelijke benaming 'the Academy for Green Culture' is intussen veranderd in 'Friends of Nature' (FON) of *Ziran zhi you* 自然之友. Volgens de gegevens van 'The Sino-US environmental NGOs forum' zouden er in november 2001 meer dan 2000 ngo's en miljoenen leden geregistreerd zijn die opkomen tegen milieuvervuiling (Wu Chenguang, 2002). Ngo's kunnen een prominente rol spelen bij het streven naar duurzame ontwikkeling omdat ze de lacunes kunnen opvullen waar de regering tekortschiet. Bovendien kunnen ngo's een brug bouwen tussen de regering enerzijds en de bedrijven anderzijds. Volgens Wu Chenguang (2002) houden de Chinese milieu-ngo's op dit ogenblik hun focus gericht op drie domeinen. Ten eerste hebben ze als taak om de bevolking te informeren, te onderwijzen en te begeleiden. In 3.4.5. 'Milieu-educatie' ga ik hier dieper op in. Ten tweede moedigen ze deelname en betrokkenheid aan. Ten derde oefenen ze druk uit op de politieke besluitvorming van de regering wat betreft milieubescherming (Wu Chenguang, 2002).

3.4.5. Milieu-educatie

Milieu-educatie – onderwijs en vorming over het milieu – is een essentieel hulpmiddel bij het verhogen van het ecologisch bewustzijn in een samenleving (Xiaolin Xi, 1998). Dit kan mogelijk gemaakt worden met behulp van verschillende instanties. Bijvoorbeeld via de media,

de regering, de ngo's en het onderwijs. Zo geven vandaag de dag in China heel wat lagere en middelbare scholen vorming over het milieu. Er worden vakken gegeven met betrekking tot de milieuproblematiek. Tevens zijn er religieuze projecten die milieu-educatie vooropstellen. Zo benadrukt He Xiaoxin (2006a) het belang van milieu-educatie in boeddhistische tempels. Taoïstische tempels kunnen hieruit inspiratie putten. De laatste jaren kwamen taoïstische ecologische projecten tot stand die op hun beurt bijdragen tot de ontwikkeling van het ecologisch bewustzijn. In 3.4.6.1. 'Een praktische toepassing: de taoïstische ecologische tempel in Shaanxi 陕西' bespreek ik een concreet voorbeeld. Het gaat om een project waarbij men een verband legt tussen taoïsme en milieubescherming. Educatie en participatie beschouwt men hier als belangrijke troeven. Dit project toont aan dat men op zoek gaat naar middelen om de Chinese bevolking ecologisch bewust te maken.

3.4.6. De rol van het taoïsme

Om het ecologisch bewustzijn te verhogen is er nood aan vorming en educatie over het milieu. Men mag niet vergeten dat men hiervoor tevens uit de Chinese traditie waardevolle ideeën kan putten. Enerzijds is het taoïsme een waardevolle traditie die de ecologische visie van de hele mensheid kan cultiveren. Anderzijds zal de Chinese bevolking sneller vatbaar zijn om op een ecologische manier te denken en te handelen indien deze ideeën verbonden zijn met gedachten en een levensvisie waarmee ze reeds vertrouwd zijn door hun traditie (Vermander, 2000). Het herinterpreteren van het taoïstisch ecologisch gedachtegoed kan dus een hulpmiddel zijn bij het verhogen van het ecologisch bewustzijn.

Milieu-ethiek en milieuwetgeving moeten hand in hand gaan indien men een werkelijke milieubescherming tot stand wil brengen. Beiden helpen elkaar vooruit en hebben een invloed op elkaar (Yang Shu-wen en Liu Jing-ling, 2004). Er is zowel een strikte milieuwetgeving nodig als een zekere milieu-ethische houding bij de bevolking. Enkel op die manier kan men daadwerkelijk het ecologisch bewustzijn verhogen.

3.4.6.1. De taoïstische ecologische tempel in Shaanxi 陕西

Eerst geef ik wat meer uitleg over de oprichting van deze taoïstische ecologische tempel. Daarna ga ik in op de doelstellingen. De doelstellingen die men hier voor ogen houdt, kan men aanzien als een implementatie van de filosofische aspecten van het taoïsme. Hierbij heb

ik in grote mate gesteund op He Xiaoxin (2006a) en Alliance of Religions and Conservation (2006d).

In 2006 werd een nieuwe taoïstische tempel ingehuldigd op de Taibaishan 太白山.⁵⁰ Deze taoïstische ecologische tempel kwam tot stand door een samenwerking tussen het ARC (Alliance for Religions and Conservation)⁵¹, de Chinese Taoïstische Associatie⁵², EMF (The Ecological Management Foundation)⁵³, WWF (World Wide Foundation)⁵⁴ en de provincie Shaanxi 陕西. Op 26 juli 2006 ondertekenden deze organisaties een verklaring waarbij ze het als hun plicht beschouwen om de rol van het taoïsme in China te heroriënteren.

Het belang van de oprichting van deze tempel is dat ze trachten na te gaan hoe ze een bijdrage kunnen leveren tot het milieubehoud (Alliance for Religions and Conservation, 2006c). He Xiaoxin (2006b) kaart het belang aan van de oprichting van deze tempel als het aankomt op milieubescherming.

De belangrijkste activiteit bij de milieubescherming op de Qinling-bergketen, is de bouw van de Tiejia ecologisch taoïstische tempel op de Taibai-berg. Het doel is om in het park Moheselin een ecologische tempel op te richten voor zowel taoïsten, mensen die het taoïsme genegen zijn, inwoners van de Qinling-regio als reizigers. Zo kan men hen uitleg verschaffen over de milieubewuste traditie van het taoïsme en deze traditie bijgevolg ook voortzetten.

He Xiaoxin (2006b: 5); eigen vertaling, S.D.

Eerst en vooral besteedt men in deze taoïstische ecologische tempel aandacht aan milieu-educatie, zodat mensen meer inzicht kunnen verwerven in de milieuproblematiek. Bovendien trachten deze tempels gebruik te maken van energiebesparende technologieën en de vervuiling in de omgeving tot een minimum te beperken. Daarnaast houdt men zijn focus gericht op de bescherming van de plaatselijke diersoorten, het behoud van de bossen en de

⁵⁰ De Taibanshan of Taiban-berg 太白山 strekt zich uit over de Qinling 秦岭-bergketen. Deze bevindt zich op een kruising van de zijderoute ten zuiden van de stad Xi'an 西安. Het gebied rondom de berg is momenteel beschermd (Alliance for Religions and Conservation, 2006c).

⁵¹ “Het ARC is een onafhankelijke niet-gouvernementele en niet-religieuze organisatie; het is een organisatie van internationale milieubescherming en culturele uitwisseling. Het wordt door geen enkele religie gesubsidieerd. [...] Door de bestudering van de overeenkomsten tussen alle grote wereldreligies en milieubescherming, stelde het ARC als doel om iedere grote religie ter wereld die zich bezighoudt met de vorming van milieuprojecten financieel te ondersteunen. Aldus zal de doelstelling bereikt worden om natuurbescherming bij elke grote religie aan te wakkeren.” (He Xiaoxin, 2006a; eigen vertaling, S.D).

⁵² De Chinese Taoïstische Associatie is de grootste taoïstische organisatie in de Volksrepubliek China.

⁵³ EMF werd in maart 1990 opgericht met als doel om te bevorderen dat duurzaamheid onderdeel uitmaakt van bedrijfsstrategieën.

⁵⁴ WWF is een grote organisatie die opkomt voor het behoud van de natuur, dierenbescherming en milieubescherming in het algemeen.

bescherming van nabijgelegen waterbronnen. Tevens probeert men op een duurzame manier om te gaan met de landbouwgrond (Alliance for Religions and Conservation, 2006 e).

He Xiaoxin (2006a) stelt dat alle wereldreligies een rol kunnen spelen op het vlak van milieubescherming. Bij de oprichting van de taoïstische ecologische tempel kan men zich laten inspireren door andere religies, zoals het boeddhisme, die eveneens aandacht besteden aan milieubescherming.

Door de studie van de overeenkomsten tussen alle grote wereldreligies en milieubescherming, stelde het ARC als doel om iedere grote religie ter wereld die zich bezighoudt met het opstarten van milieuprojecten⁵⁵ financieel te ondersteunen. Aldus zal de doelstelling bereikt worden om natuurbescherming bij elke grote religie aan te wakkeren. Concreet houdt dit het volgende in:

- (1) Om zowel de bekommernis van alle grote religies als milieuprojecten behoorlijk te stimuleren, verschaft men hen financiële steun en bijstand. Daartoe behoren enerzijds milieuprojecten die al zaken verwezenlijkt hebben en anderzijds educatieve projecten die betrokken zijn bij milieubescherming.
- (2) Men ondersteunt de ontwikkeling van milieu-organisaties en milieuprojecten die verbonden zijn aan religie en ethiek.
- (3) Men stimuleert de communicatie en het contact tussen religieuze en niet-religieuze milieu-organisaties. Deze organisaties starten samen milieuprojecten op.
- (4) Men zamelt fondsen in om de bovenstaande doelstellingen te realiseren.
- (5) Men bestudeert de overeenkomsten tussen alle grote religies en milieubescherming. Men publiceert tevens bijhorende lectuur. Op deze manier draagt men bij tot de hierboven vermelde doelstellingen en principes van het ARC.

He Xiaoxin (2006a: 6); eigen vertaling, S.D.

He Xiaoxin (2006a) licht vervolgens een milieuproject van de Gandan-tempel in Ulan Bator toe omdat dit project als voorbeeld kan dienen voor de taoïstische ecologische tempel. Er zijn drie belangrijke doelstellingen bij het milieuproject rond de Gandan-tempel. Ten eerste wil men milieu-educatief materiaal publiceren. Door het verstrekken van ecologische informatie zullen de mensen die de tempel bezoeken voorlichting kunnen doorgeven over milieubescherming en een juiste aanpak. Ten tweede wil men werkgroepen organiseren met als thema 'milieu' en vormingsprojecten uitwerken. Ten derde wil men een bestuursplanning opmaken voor het milieubehoud rond de Gandan-tempel en in de nabijgelegen regio. Bovendien wil men integraal op zoek gaan naar gebruiksmethoden die milieuvriendelijk zijn zoals bijvoorbeeld het gebruik van zonne-energie (He Xiaoxin, 2006a).

Het taoïstisch gedachtegoed verspreiden onder de bevolking kan bijdragen tot milieubescherming, indien tevens vanuit de Chinese overheid en de maatschappij meer aandacht besteedt wordt aan de milieuproblematiek.

⁵⁵ In het Chinees staat er eigenlijk 'projecten die het natuurlijk ecologisch milieu beschermen'.

Present-day Daoist in China have diligently worked toward disseminating Daoist teachings and in maintaining the famous Daoist mountains and hermitages, planting trees and cultivating forests, and protecting the natural environment. We believe that as the Chinese state and society today are paying greater attention to ecological problems, educational programs concerning public health issues will be further fostered and developed. We pray that tomorrow's world will be better than today's, and that, by following the principle of mutuality among all things in nature, a new harmonious world will emerge. It is this kind of harmonious natural and social environment that will be conducive to the balanced growth of the world's population.

Zhang Jiyu (2001: 371)

3.4.7. Conclusie

De laatste decennia is er een positieve tendens in China. Ten eerste is de kennis over de milieuproblematiek bij de jonge generatie groter dan bij de oudere mensen. Ten tweede is er steeds meer aandacht voor deze problematiek vanuit de media. Dit maakt het mogelijk om de kennis te verspreiden naar alle lagen van de bevolking. Ten derde tracht de overheid de milieuwetten beter af te lijnen en is er meer controle op de naleving van de wetten. Ten vierde is er een stijging van het aantal milieu-ngo's die de kennis over de milieuproblematiek bij de bevolking trachten te verhogen en daarenboven participatie centraal stelt.

Educatie op milieuvlak gebeurt door het onderwijs en door de ngo's. Tenslotte is er ook een rol weggelegd voor het taoïsme. Een strikte milieuwetgeving volstaat namelijk niet. Ook een zekere milieu-ethische houding bij de bevolking is vereist indien men werkelijk het ecologisch bewustzijn wil verbeteren en het milieu wil beschermen. Het beroep doen op traditionele religieuze waarden kan daarbij helpen.

Ondanks deze positieve tendens is het duidelijk dat er nog heel wat werk aan de winkel is om de milieuproblemen op te lossen. Het is geen eenvoudige taak om de grote milieuproblemen aan te pakken. Bovendien zijn de milieuwetten en de milieu-ngo's in China nog maar van recente datum. Het is ook belangrijk op te merken dat, ondanks het feit dat er reeds twee decennia lang milieuwetten zijn, de kennis bij de bevolking over deze wetgeving uitzonderlijk laag is (Xiaolin Xi, 1998). Zo stelt het artikel van Xiaolin Xi (1998) dat wanneer men bij de bevolking polst naar de 'milieuwetgeving', slechts weinigen weten wat het inhoudt en heel wat mensen er nog nooit van gehoord hebben. De bevolking zou dus nog beter geïnformeerd moeten worden over de huidige problematiek. Onderwijs en vorming zijn daarom essentieel omdat enkel met de nodige kennis over milieuproblematiek men kan hameren op het belang van een ecologisch bewuste houding. 'Milieu-educatie' alleen is echter niet voldoende, maar het kan wel een eerste stap zijn. Het is belangrijk dat deze milieu-educatie samengaat met de maatregelen die vanuit de overheidsinstanties genomen worden.

Volgens Schleicher (1989) past men milieu-educatie vaak niet adequaat en efficiënt toe omdat het niet samengaat met de veranderingen in de culturele, wetenschappelijke en politieke context. Educatie en vorming is noodzakelijk maar het is enkel één element uit een groter geheel. De sterke toename van milieu-ngo's de laatste jaren is een positief fenomeen, maar voor een land waar het bevolkingscijfer zo hoog ligt, is het aantal vrijwilligers en ngo's nog verre van optimaal. "China's environmental NGOs have started their work but still have a long way to go", zo stelt Wu Chenguang (2002).

Besluit

Taoïsme werd en wordt nog steeds gezien als een levensopvatting die belang hecht aan het milieu. In de taoïstische filosofie staan gedachten zoals *tianren heyi* 天人合一 of ‘de harmonieuze éénheid tussen het heelal en de mens’ en *wuwei* 无为 of ‘niet ingrijpen tegen de natuurlijke gang van zaken’ centraal. Met deze begrippen duidt men aan dat het geen goede zaak is om de menselijke plannen voorop te stellen en daarbij tegen de natuur in te gaan of schade aan te richten aan de natuur. Een harmonieuze kosmos zonder dualiteit tussen de mens en het heelal vormt het ideaalbeeld binnen het taoïsme. Taoïstische voorschriften benadrukken dat ieder individu, door zich aan ecologische regels te houden, een bijdrage kan leveren tot de bescherming van het milieu. Het is helemaal niet gemakkelijk om te achterhalen of het ecologische aspect bij het ontstaan van die voorschriften van groot belang was. Ongeacht het feit dat deze ethische concepten van het taoïsme oorspronkelijk misschien weinig ecologische waarde in zich droegen, is het interessant om de ecologische aspecten van het taoïsme te bestuderen omdat er treffende overeenkomsten zijn tussen de filosofie en de ecologische voorschriften van het taoïsme en de hedendaagse ecologische visie. Men kan deze ideeën bijgevolg aanwenden om een ecologische houding aan te moedigen. Tevens kunnen taoïstische tempels een rol spelen bij milieubescherming. Taoïstische monniken kunnen een voorbeeldfunctie vervullen door op een milieubewuste manier te leven. Daarenboven staat milieu-educatie in een aantal tempels centraal en komt men op voor milieubescherming in de omgeving van de tempels. Een voorbeeld hiervan is de taoïstische ecologische tempel in Shaanxi. Bij dit project wordt een verband gelegd tussen taoïsme en milieubescherming. Het toont aan dat men het taoïsme wil aanwenden om het belang van een gezond leefmilieu aan te kaarten. Uiteraard moet men wel beseffen dat de milieu-ethiek van het taoïsme beperkingen heeft en niet volstaat. Enkel een milieubewuste houding creëren leidt daarom nog niet noodzakelijk tot werkelijke gedragsverandering en milieubescherming. Het kan echter wel een eerste stap in de goede richting zijn.

In China zorgt het hoog aantal inwoners, de bevolkingsdichtheid, de bevolkingstoename, de snelle economische groei, de reeds aangerichte milieuschade er voor dat het erg moeilijk is om de milieuproblemen aan te pakken. Daarenboven zijn de milieuwetten en de milieu-ngo's

in China allen van recente datum. Deze moeten naar de toekomst toe nog verder ontwikkeld worden indien men het ecologisch bewustzijn bij de bevolking wil verhogen.

Het ecologisch bewustzijn in China onder de loep nemen was geen eenvoudige opgave. Ten eerste is het moeilijk om een abstract concept als ‘ecologisch bewustzijn’ te bestuderen. Het is niet gemakkelijk om na te gaan in welke mate een persoon zich ‘bewust’ is van een bepaalde problematiek. Bovendien leidt een zeker bewustzijn nog niet noodzakelijk tot een effectieve aanpak van de problemen. Zo is in China een groot deel van de bevolking zich misschien wel op een bepaalde manier bewust van de problematiek, maar toch blijft de participatie erg miniem. Het is vooral op het vlak van participatie dat men moet hameren indien men werkelijk het milieu wil beschermen.

Bovendien beïnvloeden tal van factoren het ‘ecologisch bewustzijn’ in een samenleving. Zo is er onder meer een rol weggelegd voor de media, de regering, de milieuwetgeving en de milieu-ngo’s. Deze hebben allen een invloed op de vorming van een milieubewuste houding. Daarnaast kan men ook de eigen culturele traditie mobiliseren om aldus een ecologische houding te bewerkstelligen. Het taoïsme is namelijk een traditie die een ecologische visie kan cultiveren. Bovendien denk ik dat men inderdaad eerder vatbaar is om op een ecologische manier te denken en te leven indien deze ideeën verbonden zijn met een levensvisie die steunt op je eigen culturele traditie. Aangezien de Chinezen veel belang hechten aan traditie is het bijgevolg een goede keuze om ‘het taoïsme’ te betrekken bij milieu-educatie. Het herinterpreteren van het taoïstisch ecologisch gedachtegoed kan dus een hulpmiddel zijn bij het verhogen van het ecologisch bewustzijn. Dit hulpmiddel kan echter enkel zijn doel bereiken indien in de Chinese maatschappij bouwstenen gelegd worden om tot een ecologisch bewuste houding te komen. Als men een leefbare wereld voor de komende generaties wil garanderen, is het in ieder geval belangrijk om duurzame ontwikkeling voorop te stellen.

Bibliografie

A Chinese-English dictionary (1997), Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press.

Alliance for Religions and Conservation (2006a), *ARC and the faiths*. Geraadpleegd op 4 april 2007 via <http://www.arcworld.org/faiths.htm>

Alliance for Religions and Conservation (2006b), *Daoist Faith Statement*. Geraadpleegd op 4 april 2007 via <http://www.arcworld.org/faiths.asp?pageID=70>

Alliance for Religions and Conservation (2006c), *Daoist monks and nuns to manage sacred mountains*. Geraadpleegd op 10 april 2007 via <http://www.arcworld.org/projects.asp?projectID=257>

Alliance for Religions and Conservation (2006d), *July 2006: Daoism and Conservation workshop*. Geraadpleegd op 2 maart 2007 via <http://www.arcworld.org/projects.asp?projectID=273>

Alliance for Religions and Conservation (2006e), *The Qinling Declaration*. Geraadpleegd op 2 maart 2007 via <http://www.arcworld.org/news.asp?pageID=138>

Aminal (2003), *VN Conferentie inzake Milieu en Ontwikkeling, Rio de Janeiro 1992*. Geraadpleegd op 2 juli 2007 via http://www.mina.be/front.cgi?s_id=393

Belgium-China Association (2007), *De autonomie van de nationale minderheden*. Geraadpleegd op 14 juli 2007 via http://www.belchin.be/default_nl.aspx

Callicott, J.B. en Ames, R. T. (1989), *Nature in Asian Traditions of Thought: Essays in Environmental Philosophy*. Albany, New York: State University of New York Press.

Capra, F. (1975), *The Tao of Physics. An Exploration of the Parallels Between Modern Physics and Eastern Mysticism*. Berkeley: Shambala Publications.

China Council for International Cooperation on Environment and Development (2007), *History*. Geraadpleegd op 6 juli 2007 via <http://www.harbour.sfu.ca/dlam/history.html>

Clarke, J.J. (2000), *The Tao of the West. Western Transformations of Taoist Thought*. Londen en New York: Routledge.

Cooper, D.E. (1994), "Is Daoism green?" in *Asian Philosophy*, Vol. 4, no.2. Routledge.

Correa, N. (2005), *Notes on the Dao De Jing Comparison Charts*. Geraadpleegd op 5 mei 2007 via www.daoisopen.com/downloads/NotesOnCC.pdf

Dellios, R. (2001), "Daoist Perspectives on Chinese and Global Environmental Management" in *The Culture Mandala, Bulletin of The Centre of East-West Cultural and Economic Studies*, Vol. 4, no.2, p.14-30. Australië: Bond University.

Departement Internationaal Vlaanderen (2007), *Multilaterale organisaties. De Wereldgezondheidsorganisatie*. Geraadpleegd op 3 april 2007 via http://docs.vlaanderen.be/channels/hoofdmenu/vlaanderenint/multilateraal/vn_organisaties_wgo.jsp

Environmental Protection Agency (2006), *About EPA*. Geraadpleegd op 4 juni 2007 via <http://www.epa.gov/epahome/aboutepa.htm>

Fan Guangchun 樊光春 (2003), “Daojiao sixiang zai xibei shengtai jianshe zhong de shijian yiyi.” 道教思想在西北生态建设中的实践意义 (De uitvoering van het taoïstisch gedachtegoed in de ecologische opbouw in het Noord-Westen van China) in *Daojiao jiaoyi de xiantai chanshi* 道教教义的现代阐释, p.259-270. Peking: Zongjiao wenhua chubanshe.

Forum voor Duurzame Ontwikkeling (2007), *Definitie*. Geraadpleegd op 7 juli 2007 via http://www.avcb-vsgb.be/nl/mati/dd/dd/def_fr.htm

Fung Yu-lan (1983), *A History of Chinese Philosophy* (vertaald door Derk Bodde). Princeton: Princeton University Press.

Girardot, N.J. et al (2001), “Introduction” in *Daoism and ecology. Ways within a cosmic landscape*, p.xxxvii-lxiv. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Center for the Study of World Religions.

Goldin, P.R. (2005), “Why *Daoism is Not Environmentalism*” in *Journal of Chinese Philosophy*, Vol. 32, no.1, p.75–87. Philadelphia: University of Pennsylvania.

Harris, P.G. (2006), “Environmental Perspectives and Behavior in China: Synopsis and Bibliography” in *Environment and Behavior*, Vol. 38, no.1, p.5-21. Sagepublications.

Heirman, A., et al (2001), *China. Een maatschappelijke en filosofische geschiedenis van de vroegste tijden tot de twintigste eeuw*. Gent: Academia Press.

He Xiaoxin 何晓昕 (2006a), “Huanjing baohu de yinian he xiangmu.” 环境保护的意念和项目 (*Ideeën en projecten gewijd aan milieubescherming*). Geraadpleegd op 20 maart 2007 via <http://www.arcworld.org/news.asp?pageID=138>

He Xiaoxin 何晓昕 (2006b), “Gulao zhihui he xin jiaose: daojiao he huanjing baohu.” 古老智慧和新教色 (*Oude wijsheden en hun nieuwe rol: taoïsme en milieubescherming*) Geraadpleegd op 10 februari 2007 via <http://www.arcworld.org/news.asp?pageID=138>

Ip, Po-Keung (1993), “Taoism and the Foundations of Environmental Ethics” in *Environmental Ethics*, Vol.5, no.4, p.539-544. Texas: Center for Environmental Philosophy, The University of North Texas.

Knoblock, J. en Riegel, J. (2000), *The Annals of Lü Buwei*. Stanford University Press: Stanford.

Kohn, L. (2004), *Cosmos and community. The Ethical Dimension of Daoism*. Cambridge: Three Pines Press.

Kong Linghong 孔令宏(2004), “Daojia daojiao shengtai lunli sixiang yu dangtai shengtai zhaxue chuyi.” 道家道教生态伦理思想与当代生态哲学刍议 (*Milieu-ethiek in het taoïsme en moderne ecologische filosofie*). Hangzhou: Yuxi shiyuan xuebao.

La Chapelle, D.(1988), *Sacred land, Sacred sex: rapture of the deep: concerning deep ecology and celebrating life*. Silverston: Finn Hill arts.

Lai Chi-Tim (2003), “Daoism in China Today, 1980-2002” in *The China Quarterly*, Cambridge: Cambridge University Press.

Li Xiaofan (2006), *Environmental concerns in China: problems, policies, and global implications*. Geraadpleegd op 7 juni 2007 via <http://www.viscardi.ch/ChinaTect/LinkedDocuments/Environmental%20Problems.pdf>

Mathews (1943), *Mathew's Chinese-English dictionary*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Miller, J. (2003), *Daoism: A short introduction*. Oxford: Oneworld Publications.

Ministerie van Economische Zaken Nederland (2007), *EVD: Internationaal ondernemen en samenwerken, China: Milieu*. Geraadpleegd op 27 juni 2007 via <http://www.evd.nl/info/zoeken/ShowBouwsteen.asp?bstnum=142914>

Peerenboom, R.P. (1991), “Beyond Naturalism. A Reconstruction of Daoist Environmental Ethics.” in *Environmental Ethics*, Vol. 13, no.1, p.3-22. Texas: Center for Environmental Philosophy, The University of North Texas.

Pinxten, R. (2000), *Goddelijke fantasie*. Antwerpen: Houtekiet.

Robinet, I. (1991), *Histoire du taoïsme. Des origines au XIV siècle*. Parijs : Les Editions du Cerf.

Roothaan, A. (2005), *Terugkeer naar de natuur: de betekenis van natuurervaring voor een nieuwe ethiek. De vraag naar een spirituele en morele verhouding tot ons milieu*. Geraadpleegd op 2 april 2007 via <http://www.uvh.nl/uploadeddocumenten/roothaanDEF.pdf>.

Schipper, K. (2007), *Zhuangzi. De volledige geschriften*. Augustus: Amsterdam en Antwerpen.

Schipper, K. en Vertellen, F. (2000), *The Taoist Canon. A historical Companion to the Daozang*. Chicago en Londen: The University of the Chicago Press.

Schleicher, K. (1989), “Beyond Environmental Education: The Need for Ecological Awareness” in *International Review of Education*, Vol. 35, no.3, p.257-281. Heidelberg: Springer.

Shapiro, J. (2001), *Mao's War against Nature: Politics and the Environment in Revolutionary China*. Cambridge: Cambridge University Press.

State Environmental Protection Administration (2004), *Major Responsibilities of SEPA*. Geraadpleegd op 27 juni 2007 via http://english.sepa.gov.cn/xztz/jgzn/gszn/200606/t20060630_50000.htm

State Environmental Protection Administration (2007), *Institutions*. Geraadpleegd op 27 juni 2007 via <http://english.sepa.gov.cn/>

Taoist Culture and Information Centre (2007a), *General Presentation of Daoism*. Geraadpleegd op 8 januari 2007 via <http://www.eng.taoism.org.hk/general-daoism/default.asp>

Taoist Culture and Information Centre (2007b), *Glossary Chinese- English*. Geraadpleegd op 8 januari 2007 via <http://www.eng.taoism.org.hk/glossary/chi-eng/default.htm>

The World Bank (2007), Geraadpleegd op 10 april 2007 via <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/0,,pagePK:50004410~piPK:36602~theSitePK:29708,00.html>

Tucker, M.E. en Grim, J. (2001), "Series Foreword" in *Daoism and ecology. Ways within a cosmic landscape*, p.xiii-xxviii. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Center for the Study of World Religions.

Van Dale (2007), *Onlinewoordenboek*. Geraadpleegd op 5 februari 2007 via <http://www.vandale.nl/opzoeken/woordenboek/>

Vermander, B. (2000), *Environmental Protection and the Chinese Developmental Model Superficial thoughts of an observer from abroad*. Sichuan: Sichuan Academy of Social Sciences, Ricci Institute.

Watson, B. (1968), *The Complete Works of Chuang Tzu*. Columbia: Columbia University Press.

Watté, J. (2000), *Boeddhisme en ecologie: mogelijke kruisbestuivingen voor ontwikkeling?* Geraadpleegd op 10 april via http://www.thesis.net/boeddhisme/boeddhisme_inhoud.htm

Wikipedia (2007), Geraadpleegd op 10 juli 2007 via http://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page

Wu Chenguang (2002), *China's environmental ngo's* (vertaald door Wang Qian). Geraadpleegd op 1 april 2007 via <http://www.china.org.cn/english/2002/Jul/36833.htm>

Xiaolin Xi et al (1998), *Public Environment Awareness in China : An Analysis of the Results of Public Surveys*. Geraadpleegd op 3 juli 2007 via www.andrew.cmu.edu/user/kf0f/Envir_Awareness_Report.pdf

Xi Jin (2005), *Environmental Consciousness-raising in China. The role of Enviromental NGOs*. Aalborg: Aalborg University.

Yang Shu-wen en Liu Jing-ling (2004), "Research on Present Situation and Approaches of Environmental Legal Education in Universities of Chinese Mainland" in *Asia-Pacific Forum on Science learning and teaching*. Hong Kong: Hong Kong Institute of Education.

Yin Zhihua 尹志华 (1996), "Daojiao jielü zhong de huanjing baohu sixiang." 道教戒律中的环境保护思想 (Ideeën over milieubescherming in taoïstische voorschriften) in *Zhongguo Daojiao 1996*, Vol.2., p.33-34. Beijing: Zhongguo Daojiao Xiehui.

Zhang Jiyu (2001), "A Declaration of the Chinese Daoist Association on Global Ecology" in *Daoism and ecology. Ways within a cosmic landscape*, p.361-372 (vertaald door David Yu). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press for the Center for the Study of World Religions, Harvard Divinity School.

Zhang Kun (2004), *The legend of disappearing jade*. Geraadpleegd op 2 mei 2007 via http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2004-12/05/content_397414.htm

Zhao Ying (1996), *A survey of environmental law and enforcement authorities in China*. Cambridge.